

Темна синя вода. Потік

Автор:

Радій Радутний

Темна синя вода. Потік

Радій Володимирович Радутний

Темна синя вода #3

Радій Радутний, український письменник, переважно фантаст та автор бойовиків, несподівано для всіх (можливо, й для себе також) спробував свої сили у новому жанрі й написав про людей, що потрапили у минуле. Перед вами «Потік» – третя книга із циклу «Темна синя вода». Перші дві – «Джерело» і «Ручай» – також вийшли у видавництві «Фоліо» у 2016-му та 2017 роках.

Кілька мандрівників у часі, збірна команда з людей від XIX до XXIII століття, продовжили свій шлях у минуле. Над кожним з героїв роману висить прокляття: всі вони мають загинути. Галину хочуть повісити, звинувативши у відьмацтві. Юрій, наш із вами сучасник, двічі мало не потрапив під колеса возів. Ігор, нащадок когось із нас, з XXII століття, кілька разів мало не зловив кулю. Альберт, прибулець з іще більш далекого майбутнього, ризикує ще сильніше. Дотепер ім вдавалося ухилятися від ударів долі, але в XVIII столітті багато вішали й довго не вагалися перед тим, як пустити кулю.

Цей час багатий на небезпеки, але багатий ще й на цікаві зустрічі. Саме у XVIII столітті живе один з найвідоміших українських філософів, і якраз його планують використати герої задля своєї мети, а мета досить амбітна – вони прагнуть внести зміни в історію України, причому на самому її початку...

Радій Володимирович Радутний

Темна синя вода

Потік

Розділ 1

Завжди прекрасний Дніпро

Чудовий Дніпро за ясної погоди, і за штормової також чудовий. У безвітряний літній день Дніпрові плеса вилискують, наче дзеркало, але не просте, а чарівне – мінливе й живе. Не гладеньке скло того дзеркала, а вкрите маленькими хвильками, крихітними, легесенькими, приемними на погляд й на дотик, наче шерсть домашнього котика. Доторкнешся до нього, проведеш долонею раз, другий, третій... незчуєшся – аж півгодини пройшло, котик мурчить, а рука гладить і гладить теплу хутро.

Так і з Дніпром. Замилуєшся виблисками сонячних зайчиків на хвилях, зупинишся на мосту або пляжику – й незчуєшся, як виявиться, що вже спізнився. Скрізь, куди можна спізнився. Тільки Дніпро ніколи не спізнюється, бо куди йому поспішати.

Гарний Дніпро за ясної погоди, а за штормової погоди ще кращий. Грізними валами здіймаються його хвилі, майорять пінними верхівками, як військо знаменами, ревуть і стогнуть, розбиваючись об крутий правий берег, або з розлюченим шипінням вискакують на лівий, пологий, й біжать ген-ген від води, далеко-далеко. Як не встигнеш відскочити – мокрим будеш, а як навіть і встигнеш, то все одне будеш мокрим. Зірвані вітром верхівки хвиль літають в повітрі й боляче січуть обличчя, а зібравшись по кількасот штук – рішуче атакують комір, проривають лінію оборони й радісно бігають по тилах.

Це досить холодно, хай йому чорт. Особливо у листопаді, під час останніх осінніх штормів.

Гарний Дніпро вдень, коли сонце, хмаринки, зелені береги й небокрай, але гарний він і вночі. Видно, як починається вода біля ніг, а де кінчається – хтозна. Інколи світиться щось з протилежного боку, а інколи світять лише зорі з небес. Насмішкувато так світять – що, мовляв, жалюгідна істото, страшно тобі від таких

масштабів, коли дивишся-дивишся, а протилежного берега й гадки нема? А це ж ти ще до нас не літав! І не долетиш, бо ніякого життя не вистачить сягнути хоча б найближчої з нас. Страшно? То бійся!

Страшно, а як тут не взятися страху? Хтозна, що воно там, у темряві.

Страшно стояти на березі нічного Дніпра, а плисти човном по Дніпру ще страшніше. Одна справа, коли хвильки хлюпають десь поодаль, а інша – коли зовсім поруч, у борт. Одні відчуття, коли вода лизькає черевики, а інші – коли вона звідусіль, а до берега казна-скільки, та й взагалі, чорт його зна, де той берег. Одне враження, коли стоїш нехай на хисткому, але все ж придатному для ходіння піску, а зовсім інше – коли від темної безодні захищає лише двосантиметрова підгнила дошка, а хтозна-які чудовиська роззявляють пащу там, на глибині.

Раціональною частиною свідомості я розумів, що нема там нічого страшного, та й безодня не така вже й бездонна. Ну три, може, шість метрів глибини. Ну, може дванадцять, якщо вже виперлися на фарватер. І чудовиськ немає, ну, хіба що великий сом чекає, чи не впаде з поверхні якась дохлятина. Може й падає час від часу, але я ж не дохлятина. Принаймні поки що. Й активно опиратимусь, якщо хтось надумає перевести мене в цю не дуже шановану категорію.

Та, власне, я й сам кого хочеш переведу.

Хіба що проти «Метеора» чи баржі на фарватері не встою. Дуже різні вагові категорії – сотня кілограмів мене й тисяча тонн заліза. Ніхто проти баржі не встоїть. Навіть директор одного знайомого заводу, дядько пробивний, пихатий та гордовитий, а під баржу ліг.

Щоправда, він тоді не був ще директором, а був звичайним рибалкою з наддніпрянського міста, ласим до браконьєрства та порушення правил риболовлі. От і попав. Так попав, що коли через багато-багато років пересувався вже не велосипедом, а «мерседесом», й бігали за ним навшпиньках охоронець, секретарка та особистий біограф, згадав він той епізод і вставив у мемуари.

А особливої пікантності епізоду додає те, що протилежний учасник події також прийшов на завод, директора особисто знав, ручкався з ним не раз, й історію з баржею знав... але за сорок років знайомства так і не признався. Ні пари з вуст.

Так ніколи директор й не взнав, хто його протаранив.

Що ж, нехай і не взнає. Я точно не скажу. Нема ще кому казати. Ще ані діди, ані навіть прадіди обох учасників не народились, ще глину не викопали, з якої наліплять цеглу, щоб будувати завод, ще метал не виплавили, з якого баржу збудують.

А не пхайся вночі на фарватер, тим більше на неосвітлений!

От на цій думці брендсугель і бахнув. Не скажу за фарватер, але ділянку понад берегом освітив, і таки непогано.

Гарне було видовище, за інших обставин я б навіть замілювався. Але обставини, як навмисне, були такі, що природніше було матюкнутися.

Я так і зробив.

Мабуть, вдало, бо Іван аж голову нахилив, прислухаючись, хоча що там слухати. Ігор з Альбертом стояли мовчки, але провели вогняну кулю поглядами, й голови їх повертались та нахилились синхронно, як башти крейсера. Галя також глипнула спочатку на кулю, потім на мене, потім на Ігоря та Альберта й поспішно відвела погляд. Мабуть, вона зробила це з міркувань дивної тутешньої моралі, яка забороняла дивитися чоловікам у вічі, але завдяки цій моралі дівчина виявилась найрозумнішою з нас.

Бо куля згасла, й ми посліпли.

Все-таки око недосконала конструкція. Мало того, що хистке й тендітне, не завжди навіть удар кулаком витримує; мало того, що має сліпу пляму й вона може зіграти на дорозі або в бою дуже злий жарт; мало того, що з віком об'єктив-кришталік перетворюється на тьмяну викривлену лінзу від радянського телевізора – так ще має зовсім вже катастрофічний недолік. Звикати до темряви треба довго, кілька хвилин, а засліпить око раптовим спалахом – і все, починай з початку.

Кажуть, у котів з цим значно краще.

Хочу бути котом.

Я відчув, як під ногами хлюпнула трохи більша хвиля й подумав, що ні, не хочу. Все-таки не менше трьох метрів до найближчої землі, і це якщо вниз; а якщо по горизонталі, то з півкілометра буде.

За брендскугелем мала б негайно ревнути сирена, чи то пак, якийсь тутешній її аналогії – дзвін, молоток об залізо, сурма чи щось таке; але на мій подив, нічого такого й гадки не мало ставатись. Жодної метушні на березі не чулося та не спостерігалось, та й команда нашого суденця також не стривожилася.

Поки я думав, Ігор зробив розумніше – спитав.

– Чого це вони вирішили бабахнути? – кинув він, наче знічев'я, персонально нікого не вирізняючи, але якось так хитро повернувся, що стерновий його почув, а гребці, мабуть, ні. – Ловлять когось?

– Вже спіймали, – меланхолійно відповів керманіч.

Затиснув стерно під пахву, видобув з-за пазухи люльку, зняв з пояса шкіряний кисет і заходився її набивати. Процедура була неспішна, але я не встрявав з уточненнями. Сам розколеться. Дядько немолодий, поговорити, напевне, любить...

Набивши люльку, він старанно замотував кисет, дістав з іншої торбинки креміль та кресало й почав висікати іскри. Як працює кресало, я вже бачив, а от як ним люльку розпалювати – ще ні, тому уважно спостерігав. Виявилось, що важко. Й довго. Й нудно.

– Так кого спіймали? – не витримав, нарешті, Ігор.

– Рибу спіймали.

Керманіч разів зо три смоктонув люльку так, наче бензин зі шлангочки всмоктував, але, мабуть, воно допомогло, бо запалювальний реманент сховав. Засмерділо. Жах, як засмерділо, я такого смердючого самосаду не те що не чув, а навіть не уявляв, що таке можливо.

– Рибу, кажу, митрополиту привезли. Успіння ж.

Зв'язку Успіння з митрополитом, рибою та пострілом з мортири я не вловив, тому якусь мить полупав очима, потім все-таки запитав:

– А стріляти навіщо?

– Бо дивляться, де причалювати!

«Тьху!» – я мало не сплюнув зпересердя, та ще й голосно, та ще й не роздивляючись, куди саме... аж щось утримало. Сплюнув би куди влучить – влучив би у Дніпро. Воно б і нічого, але...

Але побожне у мене ставлення до Дніпра.

Якось знайома дівчина влаштувала мені допит. З тортурами. Розпитувала у що я вірю, у що не вірю; чи звертаюсь до когось вишнього за порадою, чи молюсь, коли страшно. Ну, наприклад, під обстрілом.

«Ні, – відрубав я, посміявшись з останнього запитання, подумав і додав: – Але матюкаюсь!»

Довго мучила вона мене цим несподіваним тестом, а потім прорікла, що я таємний вірянин, прихильник якоїсь там хитрої конфесії, якої я й назви не чув, і наостанок розкритикувала її як неістинну.

Помилилась та дівчина. Я цинік і атеїст. Я ж не сказав їй, що молюсь, подумки розмовляю й звертаюсь по допомогу до батька-Дніпра.

І потім теж не сказав. І не сказав би ніколи, навіть якби не довелося нам розлучитися. І зараз уже не скажу, бо лишилася вона там, а я тут, й відстань поміж нами така, що ні потягом, ні літаком, ані навіть космічним кораблем не здолати, бо не кілометрами вона міряється, а роками.

Два століття. Два століття тому вперед ми цілувалися з тою дівчиною на березі, й батько-Дніпро, радіючи за нас, весело бризкав в обличчя.

Дівчина лишилася там, а я провалився в минуле, і мало не єдиним, що лишилось тим самим; мало не єдиним чинником, що давав так-сяк досягнути розумом всю неймовірність цієї подорожі; мало не єдиним репером-маяком, що хоч якось прив'язував до місцевості – був Дніпро.

А ще не давав збожеволіти. Бо від провалу в минуле у кого хоч дах поїде.

Тому не став я плювати в Дніпро, а навпаки, подумки вибачився й взявся знову мучити перевізника запитаннями.

– А Успіння до чого?

Той глянув на мене, як мудрий батечко на дитину малу, але пояснив:

– Ну так піст же.

Стало зрозуміліше, але, якщо чесно, не дуже.

Успіння – це було, очевидно, свято. Хай який затятий з мене атеїст, але церковні свята не обминеш. То всі навколо носяться з вербою – а, Вербна неділя, скоро будемо паски їсти. Тягнуть очеретяними віниками – а, Трійця на підході. Всі стовпи заклеєні оголошеннями про медову виставку в Лаврі – значить, Медовий Спас. Чи Яблучний?

Бачте, все-таки обминув.

Але гаразд, Успіння – свято, перед святом піст, стріляють, щоб не розбити корабель об причал, але для чого везти рибу Дніпром, коли в нього тільки вудку закинь – й одразу щось вчепиться?

Я спитав.

– Кхе, – керманіч розважливо пихнув люлькою. – В Дніпрі не така. Йому з Білого моря іншу рибку привозять – снеток! Чув про таку?

Я чув. Здається, колись навіть їв. Тюлька як тюлька. Але, мабуть, снеток більше по-панськи звучить.

– Панська риба! – продовжував тим часом наш капітан. – У нас такої не водиться. Може й зовсім не риба, бо, кажуть, як свіжа – то огірками пахне, а вже потім починає лускою смердіти.

– Що, не доводилось куштувати? – вліз Ігор, і чомусь мені підморгнув.

– Не доводилось, – зітхнув капітан, й з того зітхання народилася хмарка диму, як наче за паротягом, що гуднув у свисток. – Ми все більше по стерляді. Ну, може, коли білугу, як ікру метати піде...

Тут я зрозумів, чому підморгував Ігор. «Ікра чорна! – проскочила в голові фраза з фільму. – Ікра червона! Ікра заморська, баклажанна!» Якщо може, фільм хто не бачив, то слова супроводжувались показом. Чорна ікра була навалена у чималий тазик, червона теж, а заморської баклажанної ховалась дрібочка в глибині ковша.

У наші часи було навпаки. Що з ікрою, що з рибою.

Але про рибу я запитав даремно. Не можна у людей, що біля річки живуть, про рибу питати. Бо це надовго.

Керманич почав з білуги, й непомітно перескочив спочатку на окунців, потім на сомика, потім чомусь на судака. Розповів, як ловив на вудку. Розповів, як ловив у сітку. Розповів, як заганяв у вершу. Розповів, як навесні, коли Подолом не вози їздять, а човни плавають, риба сама в погребі запливає. Розповів, як труїти рибу бузиною. Розповів, як вночі, зі смолоскипом та острогою її, кляту, острогою!

Почав навіть показувати, але довелося покинути руль, і незграбний наш переправочний засіб негайно покотився носом праворуч, вниз за водою. Хитнуло. Коні тривожно зафоркали.

– Батьку... – докірливо пробасив лівий гребець. Правий змовчав.

– Кхе, – схаменувся керманич, ситуацію виправив, розповіді не спинив.

Мабуть, не вміють рибалки спинятись.

І човни не вміють. Крутнувши носом в один бік, човен так і норовить потім крутнутися в бік протилежний. Це ж не автомобіль, і навіть не кінь, гальмів у нього нема. Розігнався – чекай, поки сам зупиниться, а він не хоче.

Вузький невеличкий човен ще так-сяк можна загальмувати веслами, гребонувши у протилежний бік. З важким паромом-катамараном такий фокус не пройде. Не вдасться синхронізувати пару гребців, обов'язково вийде хоч трішечки, але врізнобій.

Як поралися керманічі давньогрецьких пентеконторів, римських трирем та візантійських дромонів – не уявляю.

Власне, й не поралися. Коли хитрі турки, які замінили візантійців на берегах Босфору, почали копати під Босфором тунель – знайшли на дні порту кілька десятків гребних суден.

Цікаво, що знайде той, хто надумає копати тунель під Дніпром?

Пором ще раз чи два покрутив носом то в один бік, то в інший, потім все-таки заспокоївся, й рушив майже тим самим курсом, що й перед лекцією про тутешнє рибальство.

Про рибу, спійману, почищену та з'їдену за дві сотні років до того, як дехто з нас уперше взяв до рук вудку.

Але упав брендсугель, скінчилася лекція, зник у темряві правий берег, а лівий ще й не думав показуватись. Стало тихо та нудно, тож я знічев'я почав розглядати, на чому ж ми, власне, переправляємось.

Пором складався з двох величеньких човнів, перекритих помостом з досить товстих, на два пальці, дощок. Чому товстих – я зрозумів одразу, як тільки білий коник тупнув копитом. Тонші на цій роботі довго не попрацюють.

Дошки накривали човни десь на половину човнової довжини, а ніс лишався непокритим. Саме там і сиділи двоє гребців, судячи з репліки «Батьку!..» – сини старого керманіча. Що ж, непоганий сімейний стартап, успіху ім. Сподіваюсь, Альберт з Ігорем не мають на думці позбавитись небажаних свідків. Там

розташувалися й пасажири – Юрій з Альбертом та Іваном у лівому, я з Галею в правому. А коні щільно – бік у бік – стояли на помості поміж човнами й стиха пофоркували. Вже на ходу я та Іван припнули їх до благенького парапету, чи то пак, конов'язу, але мабуть, його й один коник міг висмикнути, а не те, що наші п'ятеро огирів.

Коні, однак, не смикались, керманіч мовчки вдивлявся у темряву, пасажири також мовчали, а гребці гребли, бо ж на те вони й гребці. Махали веслами мовчки й розмірено, не поспішаючи, але й не забарюючись. Весла входили у воду під однаковим кутом, без бризок, майже без хлюпання. Досвідчені, вправні рухи. Мабуть, це не стартап. Мабуть, вже не один рік цьому бізнесу.

Та й човни були також не нові. Чорне мокре дерево трохи прогиналось під пальцями – мабуть, підгнило. Під ногами колихалась вода – мабуть, підтікали обидва човни-понтони, тому в кожному човні валявся черпак – дебелий такий, не менш, як на піввідра. Мабуть, інколи доводилось ним працювати, бо щось рівень води у човні наче збільшився.

– Юрію, – тихенько гукнув з лівого човна Ігор. – У нас тут вода в човні. Це так і треба?

Так, звісно, було не треба, але відгукнувся не я, а старий керманіч.

– Ну так візьми черпачок й попрацюй, – докірливо мовив він, наче Юрій був винуватий у тому, що човен тече.

Юрій знизав плечима й запрацював черпаком. Енергійно так запрацював, наче маленька помпа, й весь пором відчутно перехнябився у наш бік. Довелося й мені брати черпак у руки. Не Галі ж його доручати?

Я черпав і хлюпав за борт, й згадував, як у старі добрі часи, коли мав за плечима лише двадцять з копійками років, у заду шило, а в голові пустку, підбив таких самих молодих хлопців зганяти на Джарилгач. З транспортом тоді була ситуація не так щоб зовсім погана, але й хорошою її не назвеш. Варіантів було аж два – взяти старенький радянський надувний човен для висадки десанту й вкрасти у рибалок шаланду. Шаланда була з мотором, але й з рибалками, а човен без мотора, але й без рибалок.

Оцінивши можливі наслідки, взяли човен.

Для перетворення безформної купи гуми на човен довелось попрацювати насосом, точніше двома одразу. Насоси дуже нагадували ковальські міхи – дві здоровенні дерев'яні щоки й гармошка між ними. Наступиш – гармошка стискується й викидає через шлангочку літрів десять розлюченого повітря. Розлучене – бо шипить, а хто б не шипів, якби його стиснули?

Хоч і важкуваті були насоси, та й човен немаленький, але семеро здорових лобів з надиманням упоралися. Трохи гірше було зі спуском плавзасобу на воду – бо до моря було метрів сто грязюкою, потім ще сто грязюкою й піною, потім ще двісті – грязюкою, піною та водою, потім води стало по кісточки... коротше кажучи, відмахали ми з човном на горбах десь з півкілометра, і аж тоді вдалося скинути вантаж у воду й тягти.

Ще через метрів сто дно човна перестало зачіпати дно моря.

Ще через сотню води стало по коліна.

І лише тоді, звисивши брудні, порізані скойками ноги за борт, ми критично глянули на берег (він був далеко), на обрій (він був взагалі чорт зна-де), один на одного – й ніхто ані мигом не показав, що страшно. І рушили.

Перші сто метрів здавалося, що веслувати неважко... ай, не варто розтягувати. Важко було грести. Двое веслярів гребли, двое відпочивали, ще двійко милувались пейзажем, а сьомому несподівано знайшлась інша робота.

Виявилось, що радянський десантний човен розрахований на те, щоб переплисти Рейн або Віслу, а на десяток кілометрів морем чомусь не розрахований.

Так, спускав. Весело булькотів пухирчиками повітря з тих швів, що опинилися під водою й тихенько шипів повітрям з тих дірочок, які опинилися зверху. Й помітно худнув з кожною хвилиною подорожі.

Насос, відповідно, був розрахований на те, що його поставили на землю й качали ногою, а на те, щоб поставити його на хистке гумове днище човна, чомусь не розрахований.

Тому довелось качати повітря руками, і це нагадувало гру на гармошці. На дуже неоковирній, важкій, тугій радянській гармошці.

Хтозна, кому було важче – веслярам чи гармоністам. Коли, нарешті, дісталися Джарилгача, втомлені були ті та ті. Вилізли, скупалися, налякали дівчат-нудисток, та й повеслували назад.

За всіх не скажу, але у мене потім три дні боліли руки, ноги, спина та голова, бо той же човен довелось продавати.

Сюди б його, в ці часи й на Дніпро!.. Підлатати, та й гайнути вниз за течією, на Канів, Черкаси, Кременчук та Херсонщину. І нехай ще нема Херсона, але степи та озера лишилися, та й море навряд чи хтось вкрав.

Відчуваю, що після черпачка руки також болітимуть. А голова вже болить, оскільки доводиться думати – чи зачистити після себе перевізника, щоб не видав; чи хай ще трохи поплаває...

Я вчасно згадав, що керую зараз не я, а отже, й тягар прийняття рішення давить не на мої плечі.

І човном керував також не я, так що єдиною нагальною задачею було черпати й черпати. Ну ще, може, поглядати навсібіч, раптом щось цікаве побачу.

Не побачив.

Кілька млявих вогників позаду, один попереду, а ліворуч й праворуч – абсолютна, чорна, непроникна й безкінечна пільма.

Хоча ні, кінечна. Хоча Місяця не було, але зірки так-сяк світили, й очі ледь-ледь, на самій межі, але вловлювали на обрії щось рукотворне. Деякий час я не міг зрозуміти, що ж воно за казна-що – довге, низьке, над самою водою, а потім зрозумів. Міст. Наплавний міст у майже тому самому місці, де колись постане міст ланцюговий, а потім і залізничний.

З дитинства люблю мости.

Всі нормальні люди в нових містах на шедеври архітектури вилупляються, а я на мости. Всі нормальні чоловіки вечорами дівок у ресторанах знімають, а я мостами вештаюсь. Всі розумні й раціональні сучасники мости на автомобілях перетинають, а я пішки.

Бачив мости здоровенні, хоч океанським лайнером під них заїжджай, бачив кладочки над канавою. Бачив підвісні на тонких мотузочках, бачив залізобетонні на могутніх биках. Бачив дерев'яні, сталеві, кам'яні й один скляний. Бачив розвідні, поворотний, підйомний і все хотів зганяти у Лондон подивитися місточок, який згортається-розгортається, наче іграшка «тещин язик».

Не встиг. І не встигну.

А тут ще одне горе – поруч здоровенний старовинний міст на човнах-понтоніах, а я не побачу...

Спересердя я махнув черпачком дужче, ніж слід. Хруснуло. Ручка від черпачка залишилась у мене в руці, а миска булькнула за борт.

Я думав, керманіч мене принаймні облає, але вийшло інакше.

– Кхе, – розважливо сказав він. – Ось слухайте, хлопці, байку.

Пихнув люлькою, помовчав й продовжив:

– Поїхали якось батько з сином на плавні сіно брати. Поставили віз поруч зі стіжком, взяли вила. Батько бере з вершечку потроху, а син загнав вила під самий стіжок, ех!.. і поламав. Був би розумний – засмутився б, а він ну радіти. «Батьку! – кричить. – Я вже он який сильний! Одружувати пора!» Глянув батько, і каже: «То ти, синку, не сильний. То ти, синку, дурний. Рано тебе же одружувати».

Мені історія здалася нудною, але і з мого, і з сусіднього човна долинуло чмихання. У темряві важко було визначити, хто сміявся, але складалося таке враження, наче всі. Мабуть, так і було. Мабуть, і Галя теж.

Я хотів-був пошукати ще якусь посудину для черпання – може, консервна бляшанка якась завалюлась, чи пляшка з-під кока-коли.... потім згадав, що консервів тут ще не вигадали, а рецепт кока-коли ще не секрет, бо нема ще чого секретити.

Винайти, чи що... Хоча ні, сировини нема. Не росте у нас ані кока, ані кола. Хіба що з третім компонентом – водою – все гаразд.

Я глянув під ноги й виправився – навіть більше, ніж все гаразд. Вже по кісточки.

Протилежного берега все ще не було видно, але ліхтар наближався. Навряд чи хтось взявся б визначити до нього відстань, але світна цяточка перетворилась на плямку, потім на пляму, а тепер пляма вже набула відчутно квадратних обрисів, а що тут квадратне? Правильно, свічка у засткленому ящичку. Не батарея ж світлодіодів на квадратній панелі.

Коли, нарешті, з пільми вигулькнуло щось таке як причал, наш паром вже добряче перехнябився на правий бік. А було б у човні два черпаки – не перехнябився би. Водної інспекції на них тут нема!

Човен тонує, причал ріс. Я згадав якийсь фільм, де пірат на такому ж дірявому човні підгадав так, щоб ступити на берег точнісінько в той момент, коли його корито булькне під воду й теж почав прикидувати. Виходило, що не підгадаю. Виходило, що причалимо, вивантажимося, і аж тоді човен почне черпати воду бортами.

А може й не почне.

На причал також щось виходило. Щось примарне й перекобочене, наче мара.

Я поглянув убік. Ігор перестав черпати й дивився на Альберта. Морди ватажка я не бачив, а у Ігоря на лобі було написано запитання – ну що, мочимо перевізника та синів, чи все-таки відпускаємо?

А тут ще й мара. Не те щоб це когось з нас могло зупинити, але краще зважати на можливих свідків. І вжити заходів.

– Добрий вечір, – раптом сказала мара дзвінким голосом шести- або семирічної дівчинки. – Дідусю, це я тобі ліхтар запалила!

– Ах ти ж моя розумниця, – перевізник поспіхом вмочив люльку в Дніпро й сховав за пазуху. Мабуть, не любила дівчинка тютюну, а любила цукерки й діда.

Я знову ковзнув поглядом на Ігоря, той на Альберта. Запитання пробігло цим ланцюжком поглядів до ватажка й повернулось – Ігор ледь помітно мотнув головою. Не вгору-вниз, а ліворуч-праворуч. Ні, мовляв. Не мочимо. Відпускаємо.

Пощастило вам, перевізники. Дякуй, діду, онуці – вона вас усіх врятувала.

І дівчинці пощастило, бо куди сироті податись – хіба що слідом за родичами в Дніпро. А так – може, виросте; може, живого Шевченка побачить, може, дотягне аж до скасування кріпацтва, придушення польського заколоту, програної російсько-турецької війни. До часів мого прадіда навіть.

Може навіть буде похованою на Байковому цвинтарі і можливо я бачив її могилу.

Дитинка стала на самий краечок причалу й дідусь гукнув їй, щоб відійшла, бо у воду впаде.

– Та я вже сьогодні падала, – засміялась дівчинка. – Мені не звикати.

– Купалась? – скрушно похитав головою дід.

– Купалась! – весело покаялась онука.

Хто ж так кається.

Паром вдарився носами в причал. М'яко вдарився, бо веслярі припинили грести, але все одно причал здригнувся, і коні на помості також смикнулися й почали форкати.

– А я тобі що казав?

– Щоб не купалась! – ще веселіше гукнула дитинка. – Бо Ілля насцяв у воду!

І тут вже здригнувся я, бо точнісінько так казала моя старенька бабуся. Точніше, через дві сотні років казатиме, намагаючись хоч щось зробити з моїми походами на Дніпро у вересні.

Я її також не слухався.

Паром ще раз здригнувся – це лівий весляр накинув на дебелиго стовпа не менш дебели петлю й одним рухом загнав свій човен у спеціальний паз у причал. Так само зробив і правий, але не так вдало, й паром здригнувся так, що аж затріщав.

– Довбень! – прокоментував помилку дід-керманіч.

– Тату, – докірливо сказав гребець, вибираючи мотузку. – Ну чого одразу довбень...

Сказав звично й без найменшої образи, мабуть, не вперше.

– Дурний піп тебе хрестив! – вже не так енергійно додав перевізник, але петля уже затяглася й суденце перестало хитатись.

Поміст при тому ліг на причал і вся конструкція завмерла більш-менш нерухомо.

Хоч конем заїжджай. Точніше, з'їжджай.

Але ми вдавати з себе ковбоїв не стали, й звели коней під вуздечку. Ті злякано пофоркували та йшли. І навіть зійшовши на берег, все ще роздували ніздрі й нюшили вологе повітря.

Виявилось, що ліхтар висів на спеціальному стовпчику, а трохи поодаль виднілося щось таке як маленька хата або великий курінь. Дуже подібні халабуди в двадцять першому столітті будували перевізники, що возили пляжників-нудистів на Труханів острів. У години пік перевіз коштував у кілька разів більше, аніж метро або фунікулер, та потік бажаючих людей подивитись й себе показати не вщухав.

Десь він там, Труханів, ліворуч від мене. А купаються зараз, мабуть, всі виключно голяка, бо купальників ще не вигадали. Хоча дівчата, може, в сорочках.

– Ах ти ж моя перевізниця, – дід погладив онуку, й та притислась до нього – палко-палко, наче й не кілька годин тому бачились, а кілька тижнів.

Ну як таких зачищати.

– Куди далі, хлопці? – нерозважливо запитав дід.

Дурний піп його хрестив.

Колись, давно-давно, багато років попереду, сталося у Харкові кілька зухвалих пограбувань. Достоту як у фільмах про гангстерів, якими захоплювались підлітки та юнаки, а батьки чомусь не захоплювались.

Мабуть, розуміли, що опинитися на місці гангстера пощастить мало кому, а от на місці жертви – так шансів більше.

Так воно й сталося.

Харківські гангстери теж, мабуть, надивились фільмів, й стріляли не замислюючись. І того разу також стріляли. Грабували маленьку філію банка, й грошей там було не так щоб багато, але трохи було; а ще там трапився хлопчина-стажер, зовсім юний, тільки-но зі школи.

Юний та недурний.

Коли почалося – він упав на підлогу, й демонстративно, старанно, надмірно, аж до тріску в хребті, викручував голову вбік – мовляв, не вбивайте, я вас не бачив, опізнати не зможу!..

– Що, жити хочеш? – реготнув найближчий до нього бандюк. – Ну живи, раз так хочеться!

Хтось з нападників перестрибнув стійку, відкинув із сейфа застрелену дівку-касірку, вигріб все, що трапилось на поличках, й стрибнув назад.

– А знаєш, – сказав раптом той бандюк, що сміявся. – Я передумав.

Якийсь журналіст потім написав, що от якби у того пацана був куцоствол, то все могло б статися інакше.

Дурний піп його хрестив, того журналіста.

Їхали мовчки, у темряві й тиші. І те, й інше були не так щоб абсолютні – і зорі світили, й обрій уже посвітлішав; а щодо звуків, то степ ніколи не буває геть тихим. Ні вдень, ні вночі, ні влітку, ані взимку.

Улітку щось цвірінькає, щось пищить, когось ідять, а когось, нарешті, схилили до пристрасного кохання в кущах і звідти долинає задоволене рохкання. До рохкання прислухаються всі навколо в радіусі кроків ста. Деякі зі слухачів пильнують, щоб у пориві пристрасті їх не затоптали, а деякі думають – а чи не напасти зненацька, ось прямо зараз, поки всі зайняті?..

Буває, що й нападають, і без звуків це також не обходиться.

Взимку інше. Взимку пронизливо свистить заметіль поміж мерзлими острівцями трави, а з-за пагорба долинають тужливі пісні вовків. У кущах ніхто нікого не любить, і їсти нема чого. Доводиться випасати самотніх подорожніх на конях або волах.

А навіть якби й сталося щось, і замовк степ, до самого себе прислухаючись, замовк, завмер... та все одно не став би повністю безмовним – бо добряче гупають копита об втоптаний шлях.

Недаремно він так і називається – битий.

Шлях був битий, і я себе відчував так, ніби вночі хтось побив. Не кулаком у пику й не ремінцем по попі, а добряче так, якісно побив. Дрючком, а може й двома. По спині, сідницях, плечах і стегнах. Боліло все – а це ж ми лише кілька годин їхали.

Поганий все-таки з коней транспорт. Мотоцикл кращий. І трусить менше, і їздить швидше. Мотоциклів би нам сюди, і палива десяток каністр, і шкіряні куртки, й засклені шоломи!.. Дороги погані, але хіба нам звикати? Гайнули б степом, обганяючи самотніх вершників, лякаючи норовистих коней, дивуючи спокійних волів, звиклих до всього погоничів.

А там хтозна. Може, й лишилися б десь тут, вибрали б місце, куди не дотяглась жадібна рука поміщика – а чи російського, а чи польського; прожили б решту життя за екологічно чистою працею, за оранкою землі та куванням плугів, ліпили б глечики, будували б хатки. Хтось би одружився з Галиною, а хто спіймав гарбуза – знайшов би тутешніх дівчат. Наплодили б дітей, онуків та правнуків. Душ по десять, бо контрацепція тут одна – встигни витягти.

Не життя – а краса! Вже на другий рік захочеться чи повіситись, чи втопитись.

Розділ 2

Мистецтво розпитувати дорогу

На саму думку про такий варіант захотілося втопитися просто зараз. На щастя, поблизу не те що річки глибокої, а навіть копанки не було, а був лише битий шлях, перехрестя і сивий дідок біля нього. В товстенькій свитці і сивій шапці, з ціпком, на ослінчику. Незворушний, як Будда. Тільки обличчя не гладеньке, як Будді малюють, а схоже на старе, підгниле вже, зморщене яблуко.

Альберт щось сказав Ігорю, той кивнув і рушив до старенького ближче. Я скривився, але не сильно. Галя відвернулася.

– Доброго ранку, діду! – чемно привітався Ігор. – Підкажіть, калі ласка, як на Чернігів проїхати?

Здивував. Добряче здивував, що тут скажеш. І «калі ласка», й білоруським акцентом, й тим, що дорогу на Чернігів спитав, а перед тим же, здається, мова про Переяслав ішла.

Потім здивування пройшло й прийшло розуміння – Ігор плував сліди. Спитають діда про чотирьох козаків із дівкою, чи не бачив, а якщо бачив, куди поїхали – а дід: козаків не бачив, а якісь литвини на Чернігів дорогу питали, так.

І дід здивував.

– Дайте копійчку, – сказав, хитро примруживши ліве око. – Тоді скажу.

Ігор знизав плечима, але витяг капшук і монетка полетіла у миттю підставлену дідову шапку.

– Ліворуч вам, – уклонився дідок. – Он до того ліску, за ним корчма, а далі ще добрі люди підкажуть.

І знову завмер, наче робот, якому живлення вимкнули.

Десь я таке вже бачив.

На Хрещатику, на ще не існуючому Хрещатику, працював, чи то пак, працюватиме колись вуличний блазень-жонглер. Ставив, тьху, чорт, ставитиме перед собою коробку для грошей, братиме в руки різнокольорові кульки, і... ні, не кидатиме. Так і стоятиме нерухомо, наче пам'ятник.

Аж поки хтось не кине в коробку купюру. От тоді пам'ятник оживе й кілька секунд кульки покидатиме. Більша купюра – більше секунд, а як кінчається фінансова підзарядка, то знову замре.

Кумедне видовище. І дядько кумедний. Спікірував якимось на одну знайому киянку, недбало так спікірував – мовляв, ну добре, давай я тебе кудись запрошу. Знічев'я почав розпитувати про життя, про справи.

– Мабуть, десь у гуртожитку мешкаєш?

– Та ні, у квартирі, – відповіла трохи здивована дівчина.

– Мабуть, в маленькій, з батьками?

– Та ні, в трикімнатній... сама, – це вже сказала, розуміючи, до чого він хилить.

А далі... далі він запрацював, як наче йому в коробку сто доларів кинули. Наговорив компліментів, запросив у ресторан, накидав план розважальних заходів на тиждень вперед.

Засміялася дівчина та й пішла. І блазень пішов. Тільки вона – додому, а блазень – куди послали. Щоправда, не дійшов. Бачив я його, довго ще працював жонглювальним автоматом на розі Хрещатика та Пасажу.

Кажуть, перед самою революцією помер, але то я вже точно не знаю, бо стало менше часу на цікаві прогулянки.

От і дід, бач, схожу роботу знайшов, дороговказом працює.

Ігореві думки, мабуть, котилися в аналогічному напрямку, бо він посміхнувся й пробурмотів щось на кшталт «задовго до джі-пі-ес».

– А що таке джі... пі... як там далі? – негайно зацікавилась Галя, й Іван також підсунувся конем ближче.

– О, – сказав Ігор. – Це така технологія...

Глянув на Галю, на Івана, на мене – мовляв, допомагай.

– Це чаклунство таке, – підказав я. – Дорогу показує.

– Як у казці? – посміхнулася дівчина, мабуть, вирішивши, ніби я жартую. – Чарівний клубочок?

– Чарівний екранчик... – поправив Ігор, знову глянув на Галю, на Івана, й махнув рукою мені – давай краще ти.

Ну я й дав.

Розповів про чарівні зорі, як літають у небі. Цебто, літатимуть. Й світитимуться чарівним сяйвом. Вловлюючи яке чарівним... е-е-е... телефоном, можна побачити на чарівному ж... е-е-е... дзеркалі мапу і де знаходишся.

– Та бре, – махнув рукою Іван й від'їхав подалі, ніби перебування поруч із таким брехуном його самого бруднило.

Я знизав плечима й далі переповідав уже самій Галі. Та слухала. Й чомусь абсолютно не дивувалась. І навіть спитала, звідки ті чарівні зорі в небі з'явилися, на чому тримаються і хто їх туди закинув.

Я почав пояснювати і зламався на слові «орбіта». Цебто, вдалося так-сяк пояснити, що це коло, по якому літають зорі, але Галя негайно запитала, чому ж вони не падають, і я здався. Треба було зупинитись, малювати ньютонівську гору, на ній гармату, від неї кілька пунктирних ліній, що показували б постріли з різною швидкістю... ні, нема сенсу. Навіть з сучасних мені дівчат це зрозуміли б, дай Боже, одна з десяти.

Дев'ятеро лупали б очима й дивувались, який розумний ім хлопець дістався. І міркували б, як той розум на службу, щоб для дому і для сім'ї, а не про якісь там супутники. Бо нащо вони потрібні, супутники ті, краще б підняли зарплату. Або тарифи зменшили.

Серед чоловіків, до речі, така сама статистика, просто з чоловіками під ручку я не гуляю й не забиваю ім баки супутниками.

Тому замість гори я змалював перед Галею вражаючу картину досягнень – і метеорологію, і розвідку, і телефонні дзвінки в Америку, і навіть відеозв'язок.

Галя слухала, а я сумнівався, що вона розуміє; пояснював детальніше – вона кивала, а потім хряснула мене так, що я мало з коня не гепнувся. Словами хряснула, не кулаком. Хоча ні, кулаком так не хряснеш. Довбня потрібна, та ще й замашна.

– У нас така... тех-но-ложія... також була, – досить недбало повідомила Галя, трохи зачекала й добила: – У Софії колись стояло таке свічадо. Показувало, що забажаєш. Ну, звісно, пускали до нього не всіх, а лише князів та первосвящеників. Ну, може, ще губернаторів.

Губернатори та князі поруч звучали як дисонанс, але щоб звернути увагу Галі на цей анахронізм – треба було рота закрити, а я не міг. Й Ігор не міг. Може й Альберт не зміг би, але він хоч і напружено прислухався, та, здається, половини не розумів.

А вчити треба мову аборигенів, вчити! Я коли на Кавказ ганяв у відрядження, то вже за тиждень міг з аборигенами порозумітися. Звісно, богословську дискусію провести б не вдалося, але спитати в магазинчику хліб, гукнути напарнику, щоб заліг й розтлумачити дівчині, що переспати – залюбки, а одружуватися не планую – це міг.

Не дуже, правда, це нам допомогло. Просрав Віктор Андрійович всі полімери, й союз ГУАМ також просрав, а які були плани, ех...

Хіба що Голодомор не просрав, а навпаки, підняв з небуття, за що йому щира дяка від живих, а може й від мертвих.

– Так що за сві-ча-до? – Ігор спотикався на складах незнайомого слова точнісінько так, як Галя на «технології», і я аж зловтішився. А потім заслухався. По-перше, сюжетом, а подруге – голосом нашої співачки. Гарний все-таки голос. Геть незрозуміло, чому зазвичай тихенько говорить, наче його соромиться. А сюжет був такий:

– ...ніхто точно не знав, як і коли з'явилося те свічадо. Кажуть, ніби поставив його якийсь заїжджий чарівник, але коли та для чого – хтозна. Кажуть, можна було побачити в тому свічаді все, що тільки забажаєш, але нечітко, так, ніби крізь туман...

Я прикинув, який це все мало вигляд. Софія. Давня, за візантійськими технологіями, тьху, чорт, канонами побудована церква. Темна – лише зверху, під самою банею, різнокольорові віконця. Свічки. Дим – від свічок та від ладану. Свічки – вони ж не просто світять, а мерехтять. Біля віттаря бубонять попи. Дзеркальце з каламутного скла.

Справді, в ньому що забажаєш – те й побачиш.

Захотіла княгинька побачити князя, а думала не про те, що в поході, буває, доводиться конем їхати й пішки йти, ночувати в степу, переправлятися через річку, мечем махати, а думала про те, що князь, негідник такий, вирвався з-під контролю й розважається з гарненькими полонянками – от і побачила. Зовсім як в анекдоті:

– Мамо, щось чоловіка довго нема! Мамо, боюсь, він коханку завів!

– Ну що ти, доню, одразу погане думаєш! Може, він під машину потрапив.

Але дорога була далека, коні трюхикали дуже й дуже неспішно, пейзаж майже не змінювався – чому б і не послухати гарну казочку?

– ...і бачили в тому свічаді всі, що хотіли. Дівчата – коханого, купці – багатство, воїни – ворога, князі – славу. Ну а чим скінчилося – ви вже знаєте.

Гарна була казочка, та кінець надто сумний.

– Отак, через тупі ревності, й було втрачено перспективну технологію, – резюмував Ігор. Звичним рухом вже потер скроню й насипав уточнень.

– Вперше це повідав читачам польський ксьондз Гриневег у тисяча п'ятсот вісімдесят четвертому році. Камінь, писав він, чуєш, Юрію, камінь! – великий зелений камінь був лише подібний на дзеркало, й про те, що він показує всякі таємні речі, ксьондзу лише розповіли, а сам він не бачив.

Я вже зрозумів, до чого йдеться, й стало образливо. На очах руйнувалася ще одна гарна казка, знайома з самого дитинства легенда. Ще малим будучи, хотів якось зганяти в Софію й поглянути якщо не на чарівне дзеркало, то хоча б на місце, де воно було.

А виявляється, це одна з тих байок, якими кияни століттями годували довірливих іноземних туристів. У мої часи гостям міста розповідали, що готель «Салют» – кругла, схожа на ребристу гранату залізобетонна будівля, повільно крутиться на осі; і якщо постояти хвилин десять, то можна те обертання побачити. Не раз і не два бачив я біля того готелю завмерлих приїжджих та завмерлих киян поруч. Але якщо гості боялись дихати, щоб не прогавити момент повороту, то кияни душили

сміх.

Ще брехали про Батьківщину-мати, що стоїть над Дніпром – начебто рівно опівночі вона брязкає мечем об щит. Але чи повірив хтось настільки, щоб попертися серед ночі перевіряти гіпотезу – це вже не знаю. Може, й поперся. Зазвичай кияни добрі й надто жорстоко над туристами не знущаються, але раптом трапився хтось безжальний...

– ...але вже через десять років, – так само безжально провадив далі оповідач. – Інший мандрівник, австрійський дипломат Ерїх Лясота, докладно описав у щоденнику візит до Софії, й написано там приблизно таке: по верху йде галерея або хори, бильця яких від колони до колони складено з цільних плит синюватого каменя з прозорим різьбленням. В одній з плит, якраз навпроти головного віттаря, є круглий отвір, приблизно півліктя у діаметрі...

Я й сам знав, що лікоть – це чотириста-п'ятсот міліметрів, а Ігор все-таки показав. За допомогою обох рук, й вийшло досить образливо. Ще образливіше, ніж від руйнування легенди.

Добре, хоч не у мій бік скерував, а кудись в поля.

– ...тепер заповнений вапном. Кажуть, що раніше там було дзеркало, через яке за допомогою чаклунства можна було побачити все, що побажаєш, на відстані кількох сотень миль...

Я подивився на власника Вікіпедії у голові водночас злостиво та заздрісно, а Ігор, помітивши мій погляд, продовжив знущатися:

– Отвір, де стояло дзеркальце, зберіглась до наших часів... е-е-е... принаймні, до твоїх, Юрію, та моїх, а як там до Альбертових – вже не в курсі. Чуєш, Альберте? Як, стоїть ще Софія?

– Стоїть, – знизав плечима той. – Що їй зробиться. Тільки навколо забудовано все.

– Тьху.

Сплюнули одночасно я та Ігор, й Галя з Іваном, скоріш за все, не зрозуміли, чому. Ну, забудовано, ну, стоять будинки біля стіни, і що? Софію ж все одно видно.

Ех, не знаєте ви, хлопці й дівчата, які бувають сучасні будинки.

Ну та чорт з ними.

– Цей же самий Лясота, – просторікував далі Ігор, – у тому самому щоденнику й переповідає легенду про розпусного князя й ревниву княгиню. Так що перед нами унікальна нагода ідентифікувати всіх персонажів легенди з точністю до десяти років. Якраз між візитами Гриневега й Лясоти. Не так вже й багато було на той час князів...

Я думав, на Галину казочку Іван також скаже «Бре!», але наш гайдамака мовчав, слухав і лише схвально кивав. У чарівне дзеркало йому вірилось легше, аніж у телефон й штучні зорі, що літають орбітами.

Раптом згадалося, що, власне, термін «орбіта» якраз і означає щось кругле, і погляд сам по собі перескочив на Галину спинку. У дівчини в сідлі, якщо хтось не в курсі, посадка така, що талія видається ще вужчою, ніж насправді, а стегна ще ширшими. Приемне видовище, дуже приемне.

Галя спіймала мій погляд і негайно згорбилася.

Та ну що ж це таке!..

Дивними шляхами ходить жіноча логіка, й дорога наша також вилася якось дивно. Спочатку, від дідка-дороговказа, їхали ми майже прямо на схід. Якщо Альберт не збрехав щодо Переяслава, то правильно їхали. Якщо наші можливі переслідувачі також натрапили на дідка й запитали, то їм ліворуч, північніше. Нехай ідуть, там багато цікавого.

Але далі – от халепа! – наша дорога також почала завертати на північ, кілька разів розгалужувалася, а на перехрестях ніхто не сидів і копійчку не питав.

Так, GPS не завадив би, не завадив... Хоча всяко буває.

Колись, двісті років тому попереду, якраз у цих місцях мав я халепу із GPSом. Поїхали кататися, нові місця роздивлятися, старовинну церкву в Сулимівці подивитися, я маршрут проклав й вказівки GPSної дівки старанно виконував.

І заїхав.

Протиснувшись між двома хатками, опинився на схилі яру, в який не те що машиною – але й пішки не всякий зійде.

Вийшов. Спитав. Чисто за звичкою спитав не лише про Сулимівку, але ще про якесь село на тій же дорозі. Хоча й не ховався тоді ні від кого, переслідування не очікував, сліди плутати причини не мав, але звичка – друга натура.

– Тю! – сказала жіночка з повною балією дрібних грушок. – Так це ви напрямки поїхали, а машиною оооон аж там об'їжджати треба!

Смачні були грушки, й дешеві, та й об'їзд недалній, але через кілометр дівчина з GPSу знову завела нас у хаші, й лише тоді додумався я перевірити налаштування гаджету. Так і виявилось – мудрий девайс запам'ятав, що минулого разу я пішки ходив, й вирішив, що зараз теж пішки, а отже, й напругу, уваги на яри та ліси не звертаючи.

Кажуть, якийсь затятий автомобіліст у такій ситуації й з моста стрибнув. Повірів дівчині-провідниці більше, ніж власним очам.

А церкву оглянули, як не оглянути. Гарна була церква. Без особливих витребеньок, типова споруда сімнадцятого століття, трохи часом попсована, трохи реставраторами підлатана; й навіть склеп під нею зберігся. А те, що у склепі, на жаль, в тридцятих роках опинилося в рівчаку.

І ще головна вулиця запам'яталася, бо новісінькі таблички з назвою вулиці гордовито сяяли трьома слова «вулиця Івана Сулими».

– Ігорю! – гукнув я.

– Га?

– А що там у твоїй Вікіпедії про Івана Сулиму написано?

– Сулима? – позіхнув Ігор. – Ну, це я й так пригадаю. Це, здається, був гетьман такий...

Ігор помовчав, і трохи винуватим тоном додав:

– Ні, просто не пригадаю. Доведеться-таки зазирати...

Форкнув насмішкувато:

– ...у ту фігню, яку Юрій називає Вікіпедією.

Ігор звичним уже рухом потер чоло, сказав «гм», потер чоло ще раз, і раптом замість звичного потоку абсолютно точних, але досить нудних відомостей проголосив:

– Ого.

– Що – ого? – зацікавилася і Галя.

– Та! – Ігор аж головою крутнув. – Біографія у дядька – хоч кіно знімай.

– То розкажи, – вліз і я.

– Та розкажу, – охоче погодився Ігор. – Отже, був Іван дрібним шляхтичем із роду Сулим. Ноги у цієї династії ростуть з Полтавської губернії, так що, Юрію, можеш пишатися...

Я хотів був здивуватися з того, що Ігор докладно знає, звідки я родом, потім допетрав, що моя біографія також може бути досліджена й внесена до Вікіпедії. Факту цьому не зрадив, але то таке. В будь-якому випадку я для тих часів вже давно помер, й біографія являє собою хіба що незначну історичну цінність.

Хоча ні, ще виховальну. Від супротивного. Читайте, дітки, й не робіть так, як цей дядько робив.

– ...працював помічником урядника, потім управителем у якомусь з маєтків, потім посрався з магнатом і втік на Січ.

Я знизав плечима. Така собі біографія. Не видатна. Не варта огокання. Але виявилось, що помилився.

– На Січі пристав до Самійла Кішки й спеціалізувався на морських походах. На чайках, були колись такі човники...

Я кивав, й Іван кивав. Я бачив їх на малюнках, а Іван, цілком можливо, що й наживо, а може й катався колись.

– І доходився. Спіймала його чайка турецьке ядро, опинився Сулима разом з іншими козаками спочатку у воді, потім на турецькій галері. У воді не затримався, а от на галері довелося затриматись, бо прикували до весла. Затриматись аж на п'ятнадцять років...

Я уявив собі п'ятнадцять років на ланцюгу, на твердій дерев'яній лаві. Ні відійти, ні випростатись. Поруч – море, значить, вологість і бризки, а вони, знаєте, тільки влітку приємні, та й то лише у малих кількостях. А у великих...

Хто на Майдані потрапив на морозі під водомет – той мене зрозуміє.

Але бої на Майдані тривали місяць. У сто вісімдесят разів менше за час, проведений Сулимою на ланцюгу.

Згадався фільм про дванадцять років рабства. Купа «Оскарів», десяток менших винагород. Двісті мільйонів доларів касових зборів, а хіба порівняти сюжет? Куди тільки наші режисери дивляться. Знімають всякі дзиндзі-контрабаси, неймовірно гидотних «Сватів» та ще цей, як його, «Останній москаль».

Лайно на лайні.

Я раптом зрозумів, що боюсь навіть уявити, на кого перетворився Сулима наприкінці того строку. Уявлялося щось здичавіле, брудне, волохате. Отупіле, бо як тут не отупіти в умовах важкої праці і сенсорного голоду.

Помилився. Ще й як помилився.

- ...невідомо як Сулима звільнився від ланцюгів і звільнив товаришів. А далі все, як у кіно: здійняли бунт і перемогли. Знову ж таки, невідомо як. Уявляєте - галера, бойовий корабель, кількасот тренуваних, озброєних, добре мотивованих яничарів... і яничари програли. Далі ще цікавіше. Юрію, от що б зробив ти з полоненими яничарами?

- За борт! - не роздумуючи, бовкнув я. Галя закопилила губу - мабуть, з гуманістичних міркувань, а Іван схвально кивнув.

Даремно не подумав. Варто було.

- А грести, значить, знову самим?

Довелося зробити вигляд, ніби милуюсь пейзажем. Особливо милуватися було нічим - ліски, поля, битий шлях. На пейзажах Юрія Пацана воно гарно, дуже гарно... а у житті не дуже, бо пісок на зубах. Недаремно ковбої вигадали хустки, аби запинати морди. І дихати легше, й грабувати диліжанси допомагає.

- Так от, - насолодився маленьким тріумфом Ігор й продовжив: - Підганяйла з батоном таки за борт, згоден, а яничарів посадили на весли. Постало питання - а далі куди? Юрію, ти б куди галеру направив?

Я мало не ляпнув: «Додому!», але вже був навчений, і трохи подумав. Осяяло.

- А де все це відбувалося?

- Десь під Венецією. В Адріатичному морі, отже.

Довелось прикидати маршрут. На перший погляд виходило два варіанти - з боями через Босфор і Дарданелли, або розділитись і малою групою через Болгарію та Молдову. Тьху чорт, яка Болгарія, яка Молдова, там же зараз турки!

Отже, в першому випадку потоплять, в другому повісять або на палю посадять. Тут від сідла дупа болить, як наче нею чорти топтали, а від палі, мабуть, болючіше.

– Ну... – сказав я, так і не вигадавши розумного варіанта.

– От і Сулима, мабуть, пон?кав-пон?кав, а потім обрав таки правильну лінію поведінки, й привів корабель – куди б ви думали? – До Риму.

Я офігів.

Римляни, мабуть, теж. А особливо офігів Римський Папа, до якого Сулима пробився на аудієнцію.

– ...і тоді, на знак видатних заслуг, Папа нагородив Сулиму золотою медаллю з власним портретом.

– Краще б грошима дав, – буркнув я, і виявилось, що знов дурницю.

– ...Сулима, повернувшись з католицької Італії, затримався в католицькій Польщі...

Не знаю як, але Ігор примудрився двічі підкреслити інтонацією слово «католицькій». Мабуть, натякав, що в католицькій країні папська медаль щось та значить.

Так і виявилось. Героїчний мореплавець примудрився монетаризувати репутацію значно потужніше, аніж можливу торбу грошей від Папи. Очолив ще кілька морських піратських, вибачте, військових походів, вибився у гетьмани, а після звільнення на пенсію став управителем якогось магната.

– ...і де б ви думали? – ефектно закінчив Ігор. – Якраз там, куди нас чорти несуть, цебто, Альберт веде. В Переяславі.

Я лише головою покрутив. Оце так біографія в чоловіка.

– А далі що? – жадібно спитав Іван, мабуть, приміряючи долю героя на себе. – Награбував, мабуть, добра та ів-пивне тужив, ще й нічого не робив?

От що мене регулярно дивує в людях пролетарського складу характера – так це мрія нічого не робити. Нудно ж. Страшенно нудно, тяжко, тіло навантаження просить, мізки думок, а руки праці. Але ні. Сидять, якщо можна сидіти. Нічого не роблять.

Один вахтер якось при мені мрійливо промовив:

– Оце до вечора телевізор подивлюсь, ніч пересплю, вранці додому – і теж дурня валятиму!

Мабуть, похвалився. Мабуть, думав, що йому заздрити буду, але я лише мовчки поспівчував.

Навряд чи дядько з такою біографією тільки і в би та пив.

Так і виявилось.

– Потім Сулима взяв порт Азов. Ага, той самий Азов, який Петро Перший пізніше взяв лише з третього разу, та й то знову ж таки силами козаків. Фортецю, правда, не взяв, але порт спалив.

– Молодець! – не стримався Іван. – Оце по-нашому!

Я теж схвально поплескав у долоні. Спалити порт – це таки досягнення. Я також колись спалив, але не Азов, а лише LPT, і не в Чорному морі, а на старенькому комп'ютері. Мабуть, це все-таки різного масштабу події.

– Ну а далі що? – уже й Галя втрутилася. Здається, їй хотілось почути, що гетьман навоювався, взяв за дружину якусь дівчину-попелюшку з селян або небагатої шляхти, наплодив дітей і жив довго та щасливо.

Але ні.

– А от далі всі пішло шкереберть, – іншим тоном повідомив оповідач. – Тактики з українських гетьманів непогані, та зі стратегією проблеми. Була колись на Дніпрі така фортеця Кодак. Збудували її поляки начебто для оборони від турків, але Сулима злякався, що вона перекриє шлях козакам по Дніпру, ну, і за звичкою...

- Спалив? – жадібно запитав Іван.

- Та не було чого там палити, – Ігор махнув рукою. – Малесенький земляний форт це був. Не Азов. І залога – дві сотні німців під командуванням француза. Може б і перехопили вони якогось самотнього втікача, але хрін би з ним.

- Так а Сулима що? – нагадав я основну тему розмови.

- А що Сулима, – Ігор знизав плечима. – Сулима набрав кількасот командос. Нав'язали з хмизу фашин. Дочекалися ночі. За інших обставин тих хмизоносців почули б, хмиз же тріщить, як петарди; але Кодак над порогами, а пороги ревуть... Завалили рови фашинами, вартових зняли, гарнізон вирізали. Французика прив'язали до дуба, насипали повні кишені пороху й підпалили.

- Я б йому ще в гузно напхав! – кровожерно вишкірився Іван. – Бувало...

Він озирнувся на Галю, гикнув, й продовжувати не став.

- Та чорт з ним, з французиком, – мені вже самому цікаво стало. – Ти про Сулима давай. Що там далі було?

- Ну а що могло бути далі? – Ігор знизав плечима й знудьгованим тоном резюмував: – Далі все як завжди. Поляки образились. Забашляли реєстрових козаків, щоб приєдналися до сулимівців, а потім крикнули зраду. Ті й раді старатися. А зі зрадою, як ви знаєте, у нас завжди все гаразд. Сулимівці повелися, як діти малі, скрутили гетьмана й передали полякам...

Ігор помовчав.

- Є свідчення, – сказав він по тривалій паузі. – Ніби останнім проханням Сулими було щоб йому в труну папську медаль поклали.

- І що, – запитав Іван, теж після паузи. – Поклали?

- Ні, – зітхнув Ігор. – Не судилося гетьману труни. Порубали його на частини й розвішали на мурах Варшави.

Деякий час ми іхали мовчки, потім ні з того ні з сього Ігор озвався до мене.

– Юрію.

– Шо?

– Може, чув про такого революціонера – Кропоткіна?

– Чув, – трохи здивовано відповів я. – А чого тут...

– Прямий нащадок Івана Сулими.

– Ого.

– Ну так, а я що з самого початку сказав...

Ми досить довго іхали мовчки, аж раптом мене знову осяяло.

– Так це ж і село Сулимівка на честь Івана Сулими назване? – я запізнило ляснув себе по лобі. Мудрий-мудрий, а часом дурний. Нічого, з усіма буває.

Але історія про героїчного козака таки вразила. Написати б про нього книжку, або, ще краще, фільм зняти. Про полон, про втечу, про аудієнцію. За часів моєї молодості на фільми з таким сюжетом народ так валив, що в кінотеатрах двері тріщали. А якщо там ще акторка ніжку покаже або груди, хай навіть крізь напівпрозору тканину – то все, аншлаг гарантовано.

Мені згадалися Анжеліка та Жофрей де Пейрак, молодість згадалася, та, власне, дитинство... й вчителька історії на задньому ряду крісел, й злостиве шипіння її: «А як це ти проскочив на фільм до шістнадцяти, га?..»

– Так історичний же фільм! – здуру ляпнув я. – По вашій же спеціальності!

І лише трохи підрісши зрозумів, що ляпнув дурницю. Що фільм не так історичний, як про кохання, а з коханням у нашої історички було не дуже. І зовнішні параметри не сприяли, й характер також, й вчительська профдеформація.

Уявляю, як вони чоловікам після кохання оцінки ставлять.

Довго мені відгукувалась та фраза. Мав я після того проблеми з історією, ще й які проблеми... Точніше, не так з історією, як з оцінками по ній, але хіба табелю чи атестату це поясниш? А це ж не той випадок, коли б'ють по морді, а не по паспорту; в інститутах дивляться якраз на атестат, не на морду.

Ех, заїхати б зараз у ту Сулимівку, глянути на нову... ну, майже нову, двох століть ще не простояла! – церкву, на нерозбиті труни у склепі, людей попитати – може, пам'ятає хто про героїчного козацького отамана.

Навряд чи.

У сучасній мені Сулимівці поруч з церквою в парку причаїлась могила вчителя. Тисячу дев'ятсот якогось року народження й тисячу дев'ятсот тридцять якогось року смерті. Й напис – героїчно загинув, рятуючи школярів від вогню.

Хтозна, якого вогню. Хтозна, яких школярів. Спитали людей – ніхто нічого не знає. А всього ж трохи більш сімдесяти років пройшло. Ще й, може, школярики ті живі, яких він з вогню рятував.

– А що, Іване, ти раніше про Сулиму чув?

Гайдамака мовчки похитав головою.

Хто б сумнівався.

Отак і проходить життя намарно – живеш, робиш великі чи малі справи, твориш, будуєш, пишеш – а через сотню років питає хтось: чули такого Юрія?

Не чули. Й навіть могила, якщо Ігор правду каже, не збереглася. Не дають гарантії ані пишні склепи, ані навіть піраміди, хоч єгипетські, хоч українські. Один чорт як не пощастить – викинуть кістки у рівчак, й дітлахи черепом у футбол гратимуться.

– Ігорю!

- Га?

- А піраміда у Березовій Рудці збереглася?

Ігор потер скроню раз, потер другий, потім гмукнув щось невиразне й прискорив коня.

Отак. Не побачив я піраміди, зведеної поміщиком-египтоманом в українському селі, та вже й не побачу. Не побудували ще піраміду, не поховали в ній поміщика, не викинули ще на смітник кістки.

Цікаво, чи село хоча б уже є?

- Іване!

- Що?

- А ти про таке село чув - Березова Рудка?

- Щось чув, - гайдамака знизав плечима. - Але воно наче десь далеко, аж на Полтавщині.

Я гмукнув. Не сказати б, що Полтавщина - це десь далеко, але це, звісно, як міряти. Якщо мотоциклом чи автомобілем - то близько. Якщо кіньми - то, мабуть, трохи далі, а якщо волами чи пішки, то й виходить - десь далеко.

Цікаво, звідки взялася назва - Березова Рудка? Ну, з березами ще так-сяк зрозуміло - берези ростуть, а Рудка? Поклади руди? Річка? Прізвище?

Ні, не вгадаю. Цікаві в Україні назви сіл, навіть дивовижні трапляються. Лише глянь на мапу побіля тої ж Сулимівки - і побачиш Дівичю, Галиці й еротичну якусь Заудайку. Трохи вбік - причаїлися кулінарні села Клеці й Пірогівці, а за ними незрозумілий Смош.

Ще трохи північніше - й натрапиш на кумедні Ічня й Качанівка, підозрілі Гейці, загрозливі Довбні, невеселу Понурівку, непривітну Сваричівку, а трохи східніше - насмішувате селище Хахаха.

Ой, ні, трохи не так. Хаіха.

На Західнянщині, кажуть, є село Заздрість, але я там не був.

Але, що характерно, ніяких тобі Пердунів, Смердунів, Голозадівки, Горелова, Неелова чи Неурожайки, як у московитів. Може десь і затесалось одне-два сільця з непристойною назвою, але не у товарних кількостях, як у них. Не доводилось в УРСР видавати укази про перейменування Дристунова на Докторівку, Гологузова на Чернове, а Ссакине на Ситове. А в Нижегородській губернії довелося.

У нас за кожною назвою – якась історія, оповідка чи навіть легенда. Чи стара, чи нова. Чи прадідами вигадана, а чи майже сучасниками.

Он, у Городні, наприклад, письменник Короткевич Христа приземлив. Не знаю, правда, чи в нашій чи в білоруській.

А я, неук, хіба що походження назви Літки знаю. Точніше, Літки, Літочки та Літковичи. Це були такі собі літні дачки київських ченців. Нема вже там ченців, а назви лишилися, та ще й гарні такі, лагідні, наче дитячі іграшки.

Хоча ні, знаю ще пару легенд, знаю. Одну стандартну – про мертву красуню в скляній труні в підземному ході; десятки таких трун ніби й знаходили, але чомусь жодних документальних підтверджень не трапилося. А одну нестандартну, й дуже цікаву. Начебто у часи, коли церкви трусили на предмет коштовностей, а попів відправляли на Соловки, награбувала ревізійна команда три вози коштовностей, і везла чи то до Києва, чи до Чернігова. Заїхало в ліс чотири вози, а виїхало лише три. І все, ні воза, ні візника. Наче й не було.

Дуже реалістична легенда. Знати б іще, де той ліс, полазити б там з металошукачем...

Втім, до лісів з прикопаними скарбами й до сіл з кумедними назвами було ще піляти й піляти. Я подивився на сонце – воно вже трохи піднялося над обрієм, але не так щоб високо; озирнувся – позаду ще можна було розрізнити гайок, за яким корчма, за корчмою дідусь-дороговказ за копіечку, й прикинув, що за межі сучасного мені Києва ми ще не виїхали. Вже не Осокорки, але ще не Харківська. Щось посередині, мабуть, Дарниця.

Тільки, звісно, без танкоремонтного заводу, промзон, залізниці й мікрорайонів, населених пролетарями та їхніми хуліганістими нащадками.

- Іване!

- Що тобі?

Не знаю, чому Івана час від часу перемикало на польську, але нехай.

- А Дарниця тут уже є?

Іван глянув на мене звичним уже поглядом – як на дитину малу, й відповідати не став. Натомість вліз Ігор. Чи тер скроню – я не встиг побачити, але мабуть, таки потер, бо почав сипати фактами, як вундеркінд у четвертому класі.

- Дарниця є, – радісно повідомив він. – Дарниця з чотирнадцятого століття є, і вже тоді Дарницею й називалася.

- А чому вона так назвалася? – знічев'я запитав я.

- Дари тут приносили, – буркнув Іван. – Ідолам. Жертви клали.

Подумав, і прибрехав:

- Навіть людські.

Хоча може й не прибрехав.

Але Ігор цю версію не підтримав.

- Та ну, навряд чи. Тут інше було – землі ці були під монастирями, а ті між собою конкурували й всяко намагалися набрати собі побільше робітників. От і давали земельні ділянки у дар, звідси й Дарниця.

- Землю у дар? – недовірливо пробурчав Іван. – Не може такого бути.

Ігор знизав плечима – мовляв, не хочеш, не вір, переконувати не буду, але потім, мабуть, передумав й потер скроню ще раз.

– Власне, й назву Дарниця вперше згадано у судовій справі поміж монастирями. Сралися два монастирі, Печерський та Нікольський. Довго сралися, аж поки король Сигізмунд не виписав Нікольському грамотку на володіння землею аж по річку Дарниця...

Дивні діла твої, пані історія. Отак судяться між собою пани, тріщать чуби у холопів, а через півтисячі років виявляється, що той срач мав чималеньку історичну цінність. Що саме у ньому вперше згадано назву здорового київського району, а ні монастирських документів не збереглося, ні самого монастиря.

А у якійсь російській судовій справі згадано козака Заворуя, що вкрав гусака. Жив собі козак, не тужив, горілку пив, дівок зводив, діточок породив, онуків та правнуків, а все, що від нього лишилося – згадка в літописі: козак Заворуй гусака поцупив...

Дарниця, у мої часи населена пролетарями і танками, зараз видавалася пусткою, степом, сінокосами зі стіжками-горбочками посеред них, нечастими полями та ще рідшими городиками, а з-за ліску праворуч від нашого шляху повільно-повільно впливало чи то село, чи то хутірець.

З млином. Натуральним вітряним млином на горбочку. Майже таким самим, як у Пирогові, але тамтешні вже були у неробочому стані, а цей нівроку, бадьоро крутив крилами-лопатями й нагадував вертоліт. Двое дядьків біля його підніжжя тягали мішки – то всередину, то назовні, й вже можна було розрізнити, що всередину носять сірі, а виносять біленькі. Мішки складали на віз, а попереду воза переминалися з ноги на ногу дві конячини – також сіра і біла.

Ну з мішками хоч зрозуміло – туди зерно носять, а назад борошно; а от хто коней ім у тон підібрав?

Я посміхнувся й згадав анекдот про блондинку, що підбирала машину в тон сумочці. Може й тут водилися такі блонди. А може просто випадково збіглося.

– Ух ти, – сказав Ігор, і я зрозумів, що він теж вітряних млинів у роботі не бачив. Й Альберт, мабуть, теж.

Галя та Іван кинули на млин куці незацікавлені погляди – мовляв, млин і млин, що на нього дивитись, а заклопотані роботою дядьки взагалі не звернули уваги. Подорожні то й подорожні.

Ну й слава богу.

З-за гаю вигулькнуло ще трохи хатин, й стало зрозуміло, що це все-таки село, а не хутір. Ба, за хатками навіть баня з хрестом показалася, хай маленька, благенька, але все-таки церква. Галя рипнулась була перехреститися, але глянувши на нас стрималася.

– А даремно, – помітив той рух Ігор. – З вовками жити – вовками вити. Всі хрестяться – давайте й ми хреститися, нема чого зайвої уваги привертати.

Я знизав плечима, склав пальці в пучку й торкнувся лоба, пупа, правого плеча, лівого. Окуляри, пасок, гаманець і годинник. Така собі мнемоніка, щоб не переплутати. Бо, кажуть, спіймали якось німці у лісі дядька, а той: «Та я прочанин! У Лавру на прощу йду! Відпустіть, не беріть гріха на душу!»

Може б і відпустили, але трапився серед німців наш поліцай й загадав прочанину перехреститися. Той і бахнув хрест через ліве плече.

Кажуть, потягли дядька на шибеницю, а нам таке треба? Не треба. Нам потрібно було інше, а саме – корчма. Бо не завадило б і коней погодувати, й самим когось зжертити. Я зміряв Галю голодним поглядом, і вона знову його відчула й зіщулилась.

Хай йому чорт! Дівчата, ну поясніть, як, як вам це вдається? По спині ж ковзаю очима, не по грудях же; й гладжу поглядом, а не долонею.

Ну як?!

Корчма розташувалася як годиться – навпроти церкви. Вивіски не мала, холодильників з кока-колою поруч також не виднілося, але бувають такі заклади, що кинеш погляд – і одразу все зрозуміло. Наче й хата як хата, а придивишся – ні, таки або шинок, або корчма.

Хіба, може, форма трохи інакша – видовжена. Щоб більше столиків помістилося. І двір без воріт, натомість у глибині помітно гараж на трое воріт. Чи то пак, не гараж, а конюшня.

Біля корчми стояло двійко возів, перший нормальний, з двома дишлами, а другий чомусь з одним і посередині, наче гармата у самоходки. Я не одразу допетрав, що ця конструкція призначена для того, щоб запрягати двох коней, і вже зовсім-зовсім асоціативно згадав кумедний випадок з двокінним возиком.

Є у нього така хитра деталь з екзотичною назвою – стельвага. Міцна така деревина, зазвичай дубова. Коні до неї кріпляться.

У мої часи вже дай Бог якщо один із тисяч знає, що воно, але навіть у часи мого діда знали не всі, далеко не всі. Навіть у селі не всі, а що вже про місто казати. І от, році приблизно в двадцять дев'ятому чи тридцятому почухала комуністична партія потилицю й вирішила, що селянами мають керувати пролетарі.

Ага. Прямо від верстата – в село. Головою колгоспу.

У першій хвилі мобілізації загнала в колгоспи двадцять п'ять тисяч пролетарів, і в другій ще додала. Так і назвали явище – двадцятип'ятитисячники.

Селяни назвали тих керівників трохи інакше (цитувати не варто) й зустріли масовим саботажем. Хто міг – стріляв, хто не міг – сільради палив; хто зовсім охляв – той псував колгоспне майно, або працював так, як італійці страйкують – все за інструкцією. Ні кроку вбік.

Звісно, неможливо в такому режимі ані болта виточити, ані папірця якогось узгодити.

Так от.

Приперся новоспечений голова колгоспу і наказав сіяти. Дощ? Нічого, що дощ. Холодно? Нічого, що холодно. Рано? Нічого. Партія сказала – сіяти, значить, пора. Вимерзне? Та як ви смієте сумніватися в мудрих рішеннях партії!

Проїхав десятник зрання, погрюкав канчуком у вікна та двері: «На роботу! Підйом!»

Достоту як у панські часи, тільки панщина була три дні на тиждень, а радянщина сім.

Вигнав. Наказав вантажити збіжжя, чіпляти до воза сівалку й везти в поля. Вивезли. Стали.

– Ну что стали, товарищи! – весело горлає «двадцяти-пятитысячник». – За роботу!

– Не можемо, – каже найсміливіший із селян. – Не можемо, товаришу голова. Стельвагу забули.

– Ничего, – натхненно махає рукою пролетар. – Сейте пшеницу, товарищи! Стельвагу потом посеєм!

Не схотіла стельвага сходити. За два роки керівники-пролетарі загнали селян спочатку в колгоспи, потім у Голодомор, потім у труну. Якщо когось з них потім, у тридцять шостому-сьомому розстріляли – то мені їх ані на копійку не шкода. Скоріш навпаки.

Розповідав мені дід цю історію, і наче й сміявся, але сумним був його сміх.

Лишилися на згадку про дідове колгоспне життя книжка видачі трудоднів та пачка облігацій державної позики. На трудодні виходило щось близько мішка зерна на рік, а на облігації взагалі не вийшло нічого. Заморозили виплати раз, потім ще раз, а там і власники повимирали, й грошова реформа перетворила сотні на копійки.

Кажуть, значно більше було колись облігацій, але під кінець життя палив дід якийсь компромат на себе, листи, фотокартки та особисті папери, спалив і

облігацій пачку.

Бо що з ним ще робити?

Помер дід, давно помер, й лише тоді розколовся батько – виявляється, теж мав пригоду з тою стельвагою.

Вже зовсім загнобили тоді село, ніхто двокінними возиками не їздив, й стару стельвагу закопали у землю на колгоспному вигоні – припинати до неї неслухняного коника чи дратівливого злостивого бугая. Добре закопали, так щоб ані кінь, ні бугай не вирвали.

Крім бугая, мав колгосп ще одну знаменитість – дурного Семена. Народився той Семен ще до війни, й спочатку наче нормальний був, але потім щось трапилося. Якби змалку помітно було – то, може, й придушила б його матуся випадково, практикувалися раніше у селах такі випадки; але ні. Звар'ював той Семен уже в майже дорослому віці, коли й придушити не так-то просто, й помітять, донесуть куди слід.

Це в наших селах також здавна практикується.

Я, малим бувши, ще бачив того Семена. Обходив подалі. Мав той Семен якусь алергію на малих дітей, а моральних обмежень явно не мав.

Так от. Коли розколовся батько, то стала зрозуміла причина тієї алергії.

Дражнили його. Люто, страшенно дражнили малі діти дурного Семена. Словами лаяли, обплювували, грудки кидали. Діти самі по собі жорстокі, а тут ще ж село, зайнятися нічим, батьки на полі, контролю нема.

Довели.

Почав Семен кидатись на дітлахів за будь-яке криве слово, а часом навіть без слів, превентивно.

І батько дражнив.

Й одного чудового дня, застукавши Семена на колгоспному вигоні, засміяли його, заобзивали, закидали камінцями так, що він кинувся.

Не просто так кинувся – а вхопив дрюка, першого, який під руку попався. І дрюком тим виявилася закопана багато років тому, затрамбована у землю дубова стельвага.

Кінь рвав-рвав, не вирвав; бик тягнув-тягнув – не витягнув, а Семен – одним рухом.

– Знаеш, синку, – підсміювався тоді батько сам над собою. – Бували у мене ситуації, коли тікати доводилось, але так як тоді я навіть на змаганнях не бігав. А якби не втік – то, мабуть, і тебе б не було...

На той час Семен вже помер, і мама його, крихітна сухорлява бабуся, також померла, й коли на цвинтарі я попросив показати їхні могили, то виявилось, що й могил вже нема.

Не збереглися.

Крихітне сільське кладовище, місця мало. Коли нові могилки копають, то кістки скидають на купу. Кажуть, раніше хлопчачи здавали їх у прийомну контору, на добрива, але поступово цей бізнес також зійшов нанівець. Добрива стали випускати азотні, а хлопчачи торгують легкими наркотиками.

З наркотиків у корчмі були самогон, «казьонка» і бублики з маком. Дикуни-с. Цілі поля коноплі навколо, а в шинку жодного худого хлопчини з відсутнім поглядом й дурнуватою посмішкою. Двісті років ще до таких хлопчин.

Окрім нас, снідало двоє дядьків – класичних таких селян у свитах та мішкуватих штанях. Один був у чоботах, другий у шкіряних мішечках навколо стопи. Я покопирсався у пам'яті, й згадав назву – постолі. Згадав також, що десь таке уже бачив – у діда в сараї. Бозна-скільки десятків років провисів той мішечок, перетворився на камінь і я довго не міг допетрати, навіщо крізь нього шнурок просилено.

Виявляється – щоб затягувати навколо ноги. Такі собі чоботи для небагатих.

Селяни тихенько сьорбали юшку й теревенили про ціну на щось. Звісно, вона була зависока, а кляті здирники пили кров з простого трудівника. Завжди й у всі часи трудівники скаржились на високі ціни, а кляті здирники пили з них кров. За часів мого діда здирники називалися буржуями та куркулями, за часів батька – капіталістами, в часи моєї молодості були олігархи, а коли вирушав у цю мандрівку, якраз входило в моду нове словечко – бариги.

І кожне нове покоління трудового народу було певне, що от воно якраз візьметься й виправить віковічну несправедливість, після чого життя негайно налагодиться.

Я підсміювався, коли про це починав заливати хтось із сторонніх мені людей, та мовчки кривився, коли чув таке від родичів шановного віку.

Завжди так було, і я певен, що завжди так буде. Хоча... У мене ж два гостя з майбутнього під рукою! Навіщо припускати, якщо можна спитати й взнати усе, що хотів!

Я рипнувся був до Ігоря, але той вже хильнув чарчину самогонки й приступив до юшки. Альберт, дивлячись на нього, також прийнявся до чарки, тож довелося махнути рукою й знову відкласти усі питання на потім.

А юшка виявилась чудовою! Вчорашня, вистояна за ніч, вона майже розчинила в собі карасів, й була вже, власне, не юшкою, а чимось схожим на негустий куліш. З пшоном, яйцем, цибулею, часником і стручечком червоного перцю в кожній тарілці. Вхопиш – і аж сльози з очей!

Самогонка була так собі, але під смачну юшку пішла, аж ляснуло.

Й один з дядьків, поснідавши, неголосно ляснув у долоні, кинув сивому корчмарю пару монет і рушив надвір. Я не звернув уваги, думав, вже й не побачимо, аж раптом у корчмі потемніло.

Було колись і мене таке. Спекотним літом, тільки прокинувшись, я відчинив двері, аби напустити в хату ранкової прохолоди, а сам заліг ще подрімати. Прокидаюсь ще раз – а в хаті темно. А темно – бо стоїть у дверях мара, чорна-чорнюща, зростом майже до пояса, мені, немаленькому, й метляє хвостом – таким здоровенним, що хоч мітлу з нього роби.

Виявилось, що в гості заскочив сусідський ньюфаундленд на ім'я Рей. Довелось гладити й годувати.

Візит Рея не минув безслідно. Могутнім хвостом натрусив він повний передпокій блощиць, а звідки чортові комахи прорвалися аж у спальню. Водночас сміючись і матюкаючись, бризкав я дихлофосом плінтуси та диван; хотів і Рея побризкати, але ньюф подивився на мене вкрай осудливо і я передумав.

Важко не погоджуватися з істотою, у якої ікла з мій великий палець завбільшки.

Так от. У корчмі потемніло від того, що якась сіра істота затулила вікно.

Є кумедна притча про слона та кількох сліпців. Вирішили вони скласти враження про те, що ж таке слон; пішли в зоопарк, дали сторожу грошей і почали слона лапати. Один налапав хобот і вирішив, що слон схожий на змію, інший – що на могутнє дерево, ще хтось порівняв тварину зі склепінням, що нависає над головою. Хтось помацав вухо й вирішив, що слон – це тварина-віяло, а хтось поліз слону проміж ніг, щось там довго робив, та враженнями ділитись відмовився.

Кажуть, слону сподобалося.

От і я, завваживши у віконці шмат сірої шкіри, подумав, що бачу шматок слона.

Помилився, але ненабагато.

Віл був заввишки як я й лише трохи недотягував до зросту Ігоря. До Альбертової маківки волику було, звісно, ще тягтись і тягтись, та загалом Альберт на фоні істоти здавався чахликом, мавпочкою біля першерона, ліліпутиком біля примотузованого до землі Гулівера й відчував, мабуть, те саме, що й ми.

Здоровенний віл, неквапно переставляючи ноги, підійшов до воза й терпляче чекав, поки господар причепить йому на роги хитру збрую. Наші погляди візник також помітив і не втерпів, аби не похвалитися.

– Волик сподобався?

Іван кивнув, Галя кивнула, і я з Ігорем зробили те саме, бо що тут скажеш?

– Черкаська порода! – гордовито пояснив дядько. – У вас у Києві таких нема!

Я кивнув знову. Що правда, то правда. В моєму Києві, мабуть, ніяких нема. Хіба, може, в «Мамаєвій слободі» завели, бо наче у власника були до війни такі плани. Але війна втрутилася, й багато планів полинуло в небо разом з тими, хто їх виношував...

Але до війни лишалося ще дві сотні років, а волик був тут, перед очима, й таки вражав. Могутній пахолок, рівна спина, рівний окрас, сивий-сивий, як голова літньої мудрої жінки, що не соромиться сивини, не ховає її під фіолетовими кучериками, а пишається.

І роги. Неймовірної форми вигнуті роги, схожі на ліру.

Десь я таке вже бачив.

Згадка прийшла несподівано й аж здригнутися змусила. На стіні я це бачив. На фотографії стіни чи то з мінойського лабіринту, чи ще якоїсь споруди тих же часів. Там дівчата бавилися з бичком, здоровенним таким бичком, з точнісінько так вигнутими рогами.

Хтозна, якими шляхами йшли мінойські бички в український степ. Чи везли їх давньогрецькі флотоводці на корабліках-гіппагагосах, спеціальних суднах для перевезення кавалерії; чи своїм ходом рухалися валки з товаром через Кавказ та Хозарію, чи вже у нові часи доправили їх сюди візантійці або турки. Хтозна. Цікаво було б покопирсатися у їхній генетиці, але тут генетика навіть не продажна дівка імперіалізму. Тут її взагалі нема.

Віз був навантажений під зав'язку і ще трохи зверху, дядько навіть не став моститися, а став поруч з воликом. Вйокнув, цоб-цабекнув і волик рушив так само плавно й без жодних зусиль, ніби й не мав за собою причепа.

Не віл – тягач!

Цікаво, чи збереглася порода до наших часів? Навряд чи. А шкода. Таке диво варто б і до списку національного надбання внести. Он, французи, кажуть, якийсь карнавал внесли, а такий волик – це вам не танці-шманці. Цей волик якщо затанцює, то й всі будинки стрибатимуть.

Другий дядько вивів з гаража пару коней, але то вже ми додивлятися не стали. Іван розплатився з корчмарем, спитав дорогу на якусь Бубнівщину – біс його зна, де така; та й рушили.

Одразу за селом дорога роздвоювалася, й звісно, ми поїхали не по тій, про яку так докладно й послужливо розповів корчмар.

Якщо нас все-таки шукають, то нехай шукають деінде.

І якщо я правильно зрозумів, то село, церква й корчма стояли приблизно там, де колись розташується найбільший аеропорт України.

Розділ 3

Психологічний портрет фігуранта

– Альберте, – сказав я, вдосталь помилувавшись – пейзажем, провівши поглядом зграйку якихось пташок, спіймавши на льоту кусючу осінню муху, коротше кажучи – знудьгувавшись.

– Га? – спитав ватажок з підозріло знайомою інтонацією. Ігоревою. Молодець, прибулець, вчиться на ходу. Ще трохи – й можна буде за свого видавати. У будь-якому столітті з тих, де ми вже побували. А в тих, де побуваємо – хтозна, як воно піде. Я он Івана не завжди розумію, а з мови якого-небудь козака з епохи Руїни, то, мабуть, і половини не втну.

Подивимось.

– То розкажи, нарешті, куди ми ідемо, – продовжив я розпитування.

– І для чого, – миттю опинився поруч Ігор.

Галя теж якимось непомітно-непомітно опинилася поруч, а у Івана вирости вуха – менші, ніж у віслюка, але більші, ніж у зайця.

– Тю, – видав Альберт зовсім по-нашому. – Так я ж вже казав. У Переяслав.

– А далі? – негайно уточнив я.

– А далі... – ватажок замислився й почав старанно підбирати слова. Так старанно, що я аж запідозрив, що то він навмисне. А може й справді навмисне.

– А для чого? – перебив його Ігор, і слова одразу почали підбиратися легше.

– А там ми влаштуємо мітинг з воркерами місцевої семінарії і в максимальний детейлс розпитаємо про наступного кандидата в наше командо...

Я спочатку уявив собі мітинг на Переяславській площі – трибуну, гасла на червоному кумачі, Леніна на фанерних щитах, надувні кульки, прапорці, алюмінієвий матюкальник на стовпі, що горлає «Ура, товарищи!»... й лише потім допер, що малася на увазі зустріч. Просто зустріч. Щоправда, не зрозумів, з ким.

А от максимальний детейлс – це, скоріш за все, якнай докладніше.

Хоча, може, й ні.

Значно більше мене зацікавив наступний кандидат «в наше командо», і вже хотів був розпочати витягування з Альберта додаткової інформації, та вчасно згадав, що хотів спитати за куркулів-буржуїв-капіталістів-олігархів-бариг. Чи є вони у майбутньому?

Відповіді Альберта я вже звично не зрозумів, а Ігор запевнив, що є.

Страшенно захотілося запостити його відповідь у фейсбук й натицяти носом усіх олігархоборців, але як навмисне поблизу не було ані ноутбука, ані планшета, ані смартфона, ані навіть завалючої «нокії» з клавіатурою. Також не висіло на придорожніх деревах табличок з написом Free Wi-Fi, та й обрій не псувало жодної

вежі з антенами.

Цукерберг ще не народився, фейсбук ще не винайшли. Фарадей не відкрив електромагнітну індукцію. Кілька вчених ще лише починають мучитись з електростатичними й електрохімічними телеграфами. Морзе, здається, взагалі ще не народився, які вже там точки й тире. Марконі ще не став жертвою першу в світі хакерської атаки й не почув про себе матюків у прямому ефірі.

Хоч бери та пляшку закопуй. З посланням для нащадків: «Не боріться, хлопці, з капіталістами! Розстріляете десять капіталістів – на їхні місця придуть ті, хто розстрілював. Розстріляете тих – придуть наступні. Розстріляйте хоч всіх, залиште двох чоловіків на Землі – й один з них негайно стане капіталістом, а другий – пригнобленим трудівником. Не мучтеся, хлопці, нічого у вас не вийде. Не буде кіна, а будуть даремні жертви і втрата державності».

Але ж не почують заклику полум'яні борці, не почують, навіть якщо їх цією пляшкою по маківці бити. Цвяхи б робити з таких людей!

Або ще щось корисне.

Поки я міркував над питаннями класової боротьби, Альберт так-сяк підбирав слова й окреслював перед нами програму-мінімум.

– Алсо, в Переяславі ми повинні знайти колегіум. Я сінкую, що це буде неважко, а от далі можуть бути трабли. Нам знадобляться кучери, що воркають там більше двадцяти ярів...

Деякий час я думав, на біса нам кучери, якщо ми й самі в сідлах тримаємось, потім зрозумів, що мають на увазі не того кучера, що возом править, а той, що соасчер, цебто, дядько, який довірливих слухачів окучує. Зазвичай на гроші.

Це слово нахабно вдерлося в українську ще за моїх часів, і бач, прижилося. Хоча я не був знайомий з жодною людиною, якій би цей термін сподобався. Хіба, може, самим кучерам.

З ворканням та ярами проблем не було – скоріш за все, малися на увазі викладачі зі стажем роботи більше двадцяти років. Навряд чи тут плінність кадрів велика,

напевне знайдемо. А от на біса?..

Кажуть, біса згадай – він і з'явиться.

Замість біса з-за повороту вискочив екіпаж з баским коником, кучером – цього разу справжнім! – на передньому сідалі й... справжнім паном у кабріолеті, чи як воно правильно називається.

Пан. Натуральний пан, як малювали в дитячих книжках за радянських часів. У зеленому сюртуку, коротких штанцях, циліндрі, панчохах, а в лівій руці мав окуляри на довгій тичці. Здається, така фігня називається лорнет і страшенно незручна у користуванні.

Мабуть, поміщик. Навряд чи магнат, але, мабуть, власник кількох десятків або й сотень рабів, чи то пак, кріпаків.

Проїжджаючи повз, панок дуже пильно нас у лорнет оглянув.

Іван подивився на мене, я на Ігоря, Ігор на Альберта, а Галина відвернулася і згорбилася. Я її розумів. Але з іншого боку, зручніше, мабуть, їхати в екіпажі, аніж у сідлі?

Альберт покрутив головою, Ігор знизав плечима, я теж, Іван гмукнув, а Галя зітхнула з полегшенням.

– Чому? – неголосно запитав я обох одразу – Ігоря та Альберта.

– Та далеко вже утекли, – припустив Ігор. – Наздогнати не вийде.

– Та й без того наслідили багато, – додав ватажок. – Труп на трупі. Хтозна, як на все це відреагує наша реальність. Ігорю, більше так не роби.

– А я що, – Ігор знизав плечима й скривився – мабуть, і досі ребра боліли. – Я нічого. Вони самі...

Панок вже сховався за іншим ліском, а Ігор все озирався та озирався.

Чим далі від Києва – тим менше ставало зораної землі, добре впораних городиків, а все частіше траплялися сіножаті й жовто-зелені стіжки на них. Мабуть, косили траву недавно, не встигла ще посіріти. Цікаво, хто косить? За часів мого дитинства на сінокос ганяли інженерію з великих заводів. Чоловіків з косами, жіночок з граблями, і трактор з великою рукою на гідравліці, щоб стіжки складати.

У часи, коли мій вік вже можна було починати називати шановним, люди з полів майже зникли. Кожного року на ріллю виїжджала все чудернацькіша й чудернацькіша техніка, й мабуть-таки вдалося їй замінити валку інженерів з косами, бухгалтериць із граблями, або школяриків з сапами.

Цікаво, а тут воно як?

А он як.

За черговим ліском показався мокрий низинний луг й чотири фігури на ньому. Білих-білих, наче з туману зродилися, і я не одразу зрозумів, що то лише сорочки білі, й штани також білі, бо з полотна. Ніг видно не було, але чомусь я був певен, що всі косарі босі.

Йшли вони валкою, один за одним, й лишали по собі широкі смуги скошеної трави, а ще чотири жіночки йшли за ними з великими дерев'яними граблями й згрібали накошене. Ні, не чотири. Три.

Одна жінка сиділа на краю поля й годувала дитину. Ще один згорток, підозріло схожий на запнуте немовля, лежав поруч.

Ну так. Дитячих садків тут нема. Й декретних відпусток теж.

Жінка провела нас байдужим поглядом, а чоловіки навіть дивитись не стали. Йшли і йшли, махаючи косами – чух-чух, чух-чух, скосив-переніс-крок вперед-скосив...

Якщо хтось думає, що це легка робота, то нехай спробує. Це справді не так.

У Переяславі я бував, а хто не бував, той сам собі дурень. Їхати з Києва півгодини, готельчиків кілька штук, на будь-який смак, а музеїв взагалі кілька десятків, вибирай – не вибереш.

Здавалося б що тут їхати – півгодини маршрутною, але як розпочалася з пригоди екскурсія, так з пригодами і тривала.

По-перше, розверзлися небеса й Київ засипало снігом. Повністю. Сніг лежав на дорогах, тротуарах, газонах та припаркованих автомобілях, і у них явно не було шансів зрушити з місця аж до весни. З дахів раз по раз сходили снігові лавини, а у мене проламало шиферний дах на сараї.

По-друге, я бозна для чого надумав забронювати номер у готелі. Через інтернет. Чекав відповіді день, чекав другий, а в той день, коли планували виїхати, таки додумався подзвонити.

– Номер? – здивувалися з того боку. – Ні, не бронював ніхто. Через інтернет? А, он ви про що! Та у нас кімната з електронно-обчислювальною машиною зачинена, подивитись не можемо!

Серйозно, так і сказала тітка – електронно-обчислювальна машина.

– То забронювати вам? Добре. НІНО!!! НІНО!!! Тягни зошит, людина хоче номер забронювати. Нашо? А я знаю, нашо?

І вже мені:

– Та приїжджайте так. Номерів повно.

На екскурсію я підбив гарну дівчину зі смаками приблизно такими ж, як у мене – так щоб і пішки поблукати любила, й музеями цікавилася, і ще була в неї дивна властивість – як гляне, як посміхнеться – так усі одразу або місце в метро звільняють, або сумку пропонують донести.

Не знаю я, як це в неї виходить. Мабуть, просто має дуже жіночний вигляд, й вигляд той негайно будить чоловічі інстинкти. Не ті, що штовхають затягти жінку в ліжко, а ті, що спонукають захистити й допомогти.

І ще вона любила питати дорогу.

Дівчата, запам'ятайте – чоловіки ненавидять питати дорогу. Це для нас мука смертна й недовіра до здатності орієнтуватися. Це як вам похвалити якусь іншу дівчину. Ніколи, ніколи, ніколи не питайте дорогу, якщо йдете під ручку з хлопцем!

Дівчина моя терпіла усю дорогу, але під кінець все-таки запитала, де краще вийти. Ще й посміхнулась.

– Та я вам покажу! – миттю перемкнуло шофера. – Якраз будемо поруч їхати, то я прямо біля дверей зупинюсь, нащо вам через замети стрибати! А ви просто так чи до когось? Музеї? Музеї це добре, у нас їх двадцять три штуки, а поки ідемо, то може й двадцять чотири буде. А що хочете подивитися – щось сучасне чи старовинне? А якщо старовинне – то наскільки? А музикою цікавитесь? Бо у нас є чудовий музей кобзарства, там моя двоюрідна сестра колись працювала. Там не лише кобзи, там всякий інструмент, тільки я на ньому не розуміюся. А якщо чимось ще старовиннішим, то у нас є колегіум, у якому бував сам Григорій Савич Сковорода. Там зараз сестра дружини мого сина працює, зайдіть, не пошкодуєте...

– Кхе, – сказав я приблизно через півгодини після початку рекламного ролика у виконанні шофера. – То де, кажете, нам краще виходити?

– Ой, – сказав шофер, і я зрозумів, що найкраще місце для виходу лишилося далеко позаду. Кілометрів на сорок.

Мабуть, і ще щось хотів сказати шофер, але посоромився. Мабуть, круте слівце мало не вихопилося з рота, бо засоромити шофера, я вам скажу, нелегко. Для них, мабуть, спеціальні курси десь проводять з практичного матюкання.

Маршрутка їхала через Переяслав на військовий госпіталь, і всю дорогу туди й назад шофер вибачався. А ми сміялись. Разом з нами сміялася вся маршрутка, навіть похмура тітка базарного вигляду з двома торбами теж крадькома посміхалася. А це, я вам скажу, нечасто трапляється.

Компенсуючи своє «ой», шофер підвіз нас мало не до ресепшену й здав з рук на руки ще одній сестрі – здається, троюрідній.

– І оце ви приїхали музеї дивитись? – недовіжливо сказала вона. Підкопили губи й видала: – Я б у таку погоду навіть за поріг не виходила!

Потім-таки розтанула й порекомендувала почати з музею-діорами битви за Дніпро, бо там працює її племінниця. А пообідати краще у ресторані «Старий вертеп».

– А там хто? – не втримався я.

– А там донечка! – похвалилась адміністраторка. Посміхнулась, але потім все одно звернула на ті самі рейки: – Та я б все-таки й за поріг не виходила!

А ми вийшли, й погуляли чудово.

Почали з рекомендованої племінниці, цебто, діорами. Розташувалася вона у соборі, і їй-богу, краще б їй інше місце знайшли. Прогулялися центром, й виявили, що дбайливі мешканці Переяслава вже протоптали стежини в наметах до стратегічно важливих місць – магазинів, генделіків та кав'ярень. Народні тропи до музеїв чомусь були не так сильно втопані, але ми пробились.

Великий кіт, чорно-білий красень з пухнастим хвостом, завваживши нас, чомусь пірнув у каналізаційний люк, а потім висунув зацікавлену мордочку й довго спостерігав, куди саме ми йдемо. Може, теж хотів якийсь заклад рекомендувати, бо там працює його кошеня.

У музеї кобзарства ми побачили двохсотрічні кобзи, торбани й лютні, семисотрічну цитру. Взнали, що таке козобас, бугай і троїсті музи?ки.

І ліра. Дивовижний інструмент, скільки разів бачу, стільки й дивуюсь.

Починаючи, власне, з назви.

Українська ліра має з класичною грецькою обмаль спільного. Хіба тільки струни, а все інше ми сильно механізували. Ні в яких інших народів світу я не зустрічав струнного інструмента, де крутиться диск, тре струни, й струни хочуть звучати всі одночасно, а лірник просто вчасно перекидає горло то одній, то іншій. Якщо вправний лірник, то виходить гарна приємна музика, а якщо не перекидати, то

ліра видає рев, могутній та монотонний. Але зовсім затискати струни не можна, бо тоді вони затиснуть диск-резонатор і зазвучить глуха, похмура мовчанка.

Хто сказав, що тишу не чути? Ще й як.

Щось символічне є в цьому інструменті, щось таке дуже схоже на український народ. Кожен реве свою ноту й вправний гетьман мусить вчасно перекривати голоси інших гетьманів. Якщо трапляється керівник, що робить це вчасно, голос народу звучить гарною музикою й українці дивують світ. Якщо керівник відпускає струни, гетьмани лізуть на голови один одному й в суцільному реві не розрізниш жодного розумного слова.

Якщо струни затиснути, керівника вішають або виганяють в Ростов.

Шлях однієї кобзи було простежено протягом сотні років.

Вперше сфотографована десь наприкінці дев'ятнадцятого століття в руках кобзаря, кобза вирізнялася характерною тріщиною, і по ній вдалося ідентифікувати її на інших фото. Мінялися кобзарі, мінялися їхні джури-поводирі, а кобза була та сама.

– Потім її знайшли на горищі, – розповіла нам музейна дама. – Потрапила вона туди, скоріш за все, наприкінці тисяча дев'ятсот тридцятих. Деякі джерела пишуть про розстріляний з'їзд кобзарів, та це історична загадка – свідчення є, а документальних підтверджень нема. Хочете – вірте, хочете – ні...

Я не втримався, і незважаючи на табличку «Руками не доторкатись» погладив пальцями найстарішу кобзу. Час не пощадив інструмента – а кого він щадить? Дерево почорніло, фарби поблякли, з двадцяти струн лишилося тільки половина, й ще одна теліпалась обірваним хвостиком.

Її поверхня відгукнулася теплом, легкою вібрацією та двохсотрічною мудрістю. Годі навіть уявити було, що вона бачила, які пісні грали на ній, про що розповідали кобзарі слухачам. Навряд чи повторювали те, що писали російські газети – спочатку царські, потім комуністичні. Скоріш, казали вони про те, що українська мова – це зовсім, зовсім не спотворений російський язык, а щось зовсім інше. Про те, що пісні українські співають і за Карпатами, і за Доном. Про те, що чиновники – спочатку царські, потім радянські видають указ за указом про те, що

немає вас, ніколи не були і не буде, але ви все-таки є. Про те, що коли-небудь настане той час, коли ті укази скрутять трубочкою і утилізують шляхом засовування, як утилізували ручку саперної лопатки з використання гузна Муаммара Каддафі.

Я розумію Сталіна. Був би я Сталіним – я б теж розстріляв кобзарів. На щастя, я з протилежного боку окопів, з кобзарського. А весь народ ви хрін розстріляєте.

Обідали у доньки адміністраторки, в «Старому вертепі». Він справді розташувався у старій, мабуть, дев'ятнадцятого століття будівлі, й цілком можливо, що дубові столи також прийшли з тих самих часів. Більшість мешканців також воліли в таку заметіль не виходити з дому, тож немаленька зала відгонила пусткою, а офіціантки упали біля нас і гладили зголоднілими поглядами. Не сексуально голодними, ясна річ, а спраглими до грошей. Навряд чи заклад процвітав навіть у хорошу погоду.

Центральний майдан Переяслава був прикрашений пам'ятником історичній події, яка назавжди вписала місто в аннали. Добре вписала. Міцно. Не викреслиш.

Ех, розірвати б ті аннали, розбити, вирвати геть сторінки і переписати!

Велика, трагічна помилка батька Хмеля, один із двох тих фейлів, що перекреслили всі його попередні заслуги.

Перший – це, звісно, Переяславська угода; другий – синок Юрась. Може сам синок помилкою й не був, але прощтовхування його на гетьмана спричинило відомо що.

На дітях геніїв, як відомо, природа відпочиває. Питання про те, чи був генієм Хмельницький – дискусійне, але видатною людиною він однозначно був. Юрій Хмельницький видатним себе не показав.

Не втримався батько Хміль, дав волю батьківським інстинктам, заглушили вони державницькі міркування, й саму державу теж занепалили.

Чи бачив гетьман Богдан та його оточення слабкість Юрія? Безумовно. Важко було не побачити. В монастир би його вчасно відправити, хай би молився, свічки

палив, літопис писав... але подолати батьківське бажання передати спадок Богдан не зміг і таки просунув Юрія на високу посаду.

Результат відомий.

Українці опиналися, як могли. Але часом здається мені, що сама доля інколи дражнить нас, дражнить калачем, потім сує під ніс дулю.

Обрали Виговського – він загинув. Обрали Ющенка – він перетворив космічну державу на археологічний музей та пасіку.

Виліз на гору Дорошенко – продав півкраїни туркам. Народ не зрозумів. Виліз Скоропадський – продав півкраїни німцям. Народ також не зрозумів.

Може, це й були єдині на ті часи можливості зберегти державу – але хіба селянинові це поясниш? Йому справедливість давай. Щоб усе порівну, і кожному по два раби.

Хто там був далі, за Дорошенком? Якась дрібнота. Навскидку згадується Сомко й Брюховецький. Нині агітують продуктовими наборами – «маршалом Гречкою», а Сомко підігнав купу возів з усяким добром. Он, мовляв, який з мене хлопець-хват!

Щоправда, не роздавав, а лише показував.

Схожу тактику застосувала на виборах якась із сучасних партій. Подивіться, які у нас люди! – кричали вони з телевізора та плакатів. – Кравчук, Марчук, Онопенко, Медведчук, Суркіс. Он які молодці!

Програла. Неправильно вирахували реакцію електорату. І Сомко програв. Замість вразити козаків багатством викликав заздрість та роздратування. Сомкові козаки перекинулися до Брюховецького й кинули гасло – грабуй награбоване! Сомко з посіпаками кинувся по захист до князя Великоганіна та почали випрошувати політичний притулок, який князь радісно і надав у вигляді Ніжинського замку. Щоправда, не гостьові його покої, а підземелля.

А зброю, коней та вцілілі вози з добром відібрав, бо нащо вони у в'язниці?

Цікаво, чи кляли вони Богдана за помилку з сином, чи когось іншого звинувачували? Не себе ж. Себе чоловіки звинувачувати не вміють. Це дівчата регулярно питають «що зі мною не так?», а чоловікам знайти стороннього винуватця – раз плюнути.

Другій Богдановій помилці пам'ятника ніхто не зліпив, а першій – он він, стирчить.

На брунатно-чорному гранітному фалосі-постаменті завмерли дві фігури – кучерявий рязанський ванька й україночка в плахті, кубовій спідниці та чобітках. Жінка тримала в руках товстелезну книжку – мабуть, важку, і мабуть, ту саму Переяславську угоду про аншлюс до Росії, а чоловік радісно простягав долоні вперед – мабуть, хотів зіганути, але на людях стримувався. У розкриті долоню набився сніг, й здавалося, ніби чоловік показує всім бажаючим щедрий дар: ось вам, мовляв. Ви мені – Україну, а я вам жменьку торішнього снігу. Чудова оборудка, всім вигідна!

Я підійшов розглянути дебелу споруду ближче, хотів навіть доторкнутись, але послизнувся на шліфованому граніті й ганебно та боляче гепнувся. Приземлився, скажімо так, на задню кишеню штанів.

Сміялись, звичайно, а як не сміятись. Слизько, хто хоч би на цьому місці так само гепнувся.

От і політика слизька справа, дуже слизька. Перед самою війною я докладніше поцікавився спадщиною Богдана й кілька днів ламав голову – а кому було передати державу?

Ех, Виговський, Виговський. Чорти тебе смикнули підписати тодішні Мінські угоди – Гадяцький договір. Мінські угоди не до вподоби абсолютно всім, починаючи з нашого «Правого сектора» й кінчаючи «Русским национальным единством». Перші вважають, що якби не Угоди, то ми б уже до Уралу дійшли, а другі – що, відповідно, до Сяну.

Так і з Гадяцьким договором.

Поляки вважали, що віддали забагато, українці – що отримали мало, московити – що договори не для того підписують, щоб їх дотримуватись.

Селяни і землевласники не зраділи поверненню влади олігархів, тьху, чорт, магнатів. Козацька старшина – образилась, що шляхетство надали дуже вузькому колу верхівки. Верхівка також, до речі, образилася – на заборону мати дипломатичні стосунки з іншими державами.

Фінал відомий.

Московити, вдаривши одночасно потоками агітації та військовою силою, спричинили розбрат й кінець кінцем перемогли.

За падінням незалежної України впала і незалежна Польща. Процес розтягнувся на сотню років, але це вже не принципово. Загинули десятки, десятки тисяч людей. Були спроби знищити самі нації – українську та польську.

Я стояв і дивився на пам'ятник тим подіям, а з постаменту до мене радісно й дурнуватو посміхалися задоволений кучерявий московит і трохи розгублена українка.

Чи була можливість Виговському втриматись?

Я так думаю, що була.

Перш за все, ні в якому разі не можна було погоджуватись на скорочення озброень, зокрема, на зменшення кількості козацького війська з шістдесяти тисяч до тридцяти. Скорочення озброень – процес невідворотний; раз почавши його, країна вже не може спинитися. Радянський Союз, розпочавши скорочення озброень ще за Хрущова, кінець кінцем таки програв «холодну війну».

Так, утримувати велике військо фінансово важко. СРСР не втримав. Видушив з селян та робітників все, геть усе, останній хліб у селян, розпродав вироби мистецтва, обклав податками свинячу шкіру й фруктові дерева. Не втримав. Упав.

Нема у соціалістичного ладу великого фінансового акумулятора, щоб пережити важкі часи.

А у Виговського був! Акумулятором була розбагатіла на війні козацька старшина. Поступово обкладаючи їх новими податками та іншими поборами, можна було підтримувати велике військо у боездатному стані.

Причому поступовість – дуже важливий момент. Одночасне «розкуркулення» олігархів майже неминуче призведе до заколоту та усунення олігархоборця. Або навіть до фізичного знищення. Нині так чинять Путін і Порошенко, й на момент моєї, так би мовити, еміграції, справи у обох ішли непогано.

Не можна було віддавати зовнішню політику. Підтримка союзників і формування у них правильної точки зору на події – дуже важливий чинник. Вчасне втручання іноземних держав не раз зупиняло війни – наприклад, російсько-грузинську війну зупинила не грузинська армія, а десант президентів у Тбілісі, хоча здавалося б, хто їх слухав, особливо нашого пасічника. А бач, допомогло.

І, нарешті, слід було негайно, негайно, негайно розпочинати внутрішні реформи, зокрема, розвивати законодавство та інституції влади.

Але це я, звісно, загнув. До Конституції Орлика лишалося ще кілька десятків років, а до Переяслава – ще з годину неспішного трюхикання у сідлі.

Там, у двадцять першому столітті, в дворику колегіуму нас привітно зустріли бронзовий Григорій Савич й сестра дружини сина водія маршрутки. Жіночка посміхалася, бо ми були геть затрушені снігом й, мабуть, вигляд мали геть кумедний, а Сковорода замріяно дивився кудись за обрій і явно хотів відірвати бронзові босі ноги з постаменту та й рушити світ за очі.

Не ходи, Савичу. Стій краще тут, роби селфіки з дівчатами-шанувальницями. Світ змінився. Кілометра не пройде, як у пункт прийому металобрухту здадуть. Он, з могили Лесі Українки бронзові гірлянди поцупили.

Зі Сковородою моя дівчина сфоткалася, а з сестрою не стала, бо та була не дуже фотогенічна. Ще її зацікавили старовинні меблі, вази, химерні глечики з глини, порцеляни та скла, а я застряг у класі з лавочками, столами та старовинними підручниками на них.

Присів. Озирнувся. На задній стіні хтось мальовничо розвішав старі кожухи та свити. Логічно, тоді в школах не було гардеробів. І світлодіодних ламп не було. Все освітлення – вдень з маленьких склепінчастих віконечок, а вранці чи ввечері – свічками. Тьмяними, миготливими свічечками, які добрі для створення романтичної обстановки, а для читання не сказати щоб дуже добрі.

А що тут вивчали? Фізику з математикою? Навряд чи.

Я зазирнув у найближчий підручник. Більшість літер глузливо дивились на мене хитромудрими завітками й пізнаватися не бажали. Вдалося розрізнити хіба що «яко Ісус рече».

Зрозуміло. Хто б сумнівався.

Моя дівчина захопилася полив'яним дивом на підвіконні й клацала його з різних боків. Див був чоловічого роду – не диво, а саме див, сакральна така істота походження мало не арійського, явний спадкоємець зороастрійських або ще давніших культів. Широка сонячна морда приязно посміхалася, оточена промінчиками-протуберанцями, а бараняче тіло переливалося м'язами. Ех, простежити б, як дійшли до нас диви – чи прямо з шумерських барельєфів, чи кружним шляхом, через слов'янські анімалістичні культу?..

Цікаво ж.

Звісно, за часів Григорія Савича не стояв тут цей див. І орел з черепахою не стояли. Й замість інших фігурок також стояли грубі свічники з недопалками. Чому грубі – ну хто ж у школі поставить тендітну чи гарну річ? Одразу або розіб'ють, або ноги прироблять.

Я дивився на дива, див на мене, але не бачили ми одне одного, бо подумки я сидів на цьому місці двісті років тому й слухав мудрі притчі мандрівного філософа.

Втім, кажуть, недовго Савич тут працював. Не прижився. Чи то нудно було на одному місці сидіти, чи зжерли колеги – в навчальних та наукових закладах це раз плюнути; але, кажуть, звільнився та й подався в мандри.

У радянські часи невизнані поети, музики та науковці йшли в кочегари. Хтось з них потім отримав Нобелівську премію, але більшість так безвісно й згинули від синьки та нестерпної мерзотності дауншифтінга.

І от я сиджу на тому ж самому місці, де сидітиму через двісті років й слухаю спогади старенького попаки про Сковороду.

– Гришка? – пожував він губами після того, як перейшли до суті. – Пам'ятаю, звісно, чого ж не запам'ятати. Ніс отрокам слово Боже, чому ж не нести. Учив Псалтирю, латині та арифметиці, чому ж не вчити. Ще, кажуть, байки якісь писав, чого ж не писати.

Не знаю, як терпіли те Ігор з Альбертом, а мене те «чому ж не» почало дратувати вже на другому-третьому разі. Я втратив нитку розмови й сидів-роззирався.

Кожухів не було. Я хотів був здивуватись й обуритись, але вчасно згадав, що пора ще тепла, а кожух штука цінна, навряд чи його хтось лишить у школі. Хай навіть у колегіумі. Плоть слабка, когось біс та спокусить на крадіжку.

І книжок на столах не було. Ну це зрозуміло – книжки ще більша цінність.

І столи були навряд чи ті самі. А якщо й ті самі, то значно новіші.

Але хай йому чорт – я сидів на тому самому місці, де сидітиму через дві сотні років!..

Було шалене, просто шалене бажання надряпати на столі або на стіні хоч якийсь знак, хоча б якесь послання мені-з-майбутнього, але хоч яка слабка плоть, та дух все-таки сильніший.

Не надряпав.

– ...про небо любив говорити, чого ж не поговорити. Про те, яке воно світле та чисте, й нема там ні меж, ні кордонів, ні війська, ні зради, а є лише простір та воля, чому ж не бути. Пташкам заздрих, чому ж не заздрити. Притчу про орла якогось розповідав, та про черепаху, щось там вони тлумачили одне одному,

чому ж не тлумачити. Але вчитель з Гришки був так собі. Поганий був учитель. Не любив він отроків, а може й взагалі людей не любив...

Є у когось з українських фантастів оповідання про космонавта. Як полетів він на Місяць, й згадував яблуні в маминому садку. І як стояв під яблунями в маминому садку й мріяв про Місяць. Не можу згадати ані автора, ані назви. Старий, мабуть, став. Але суть не в назві та навіть не в авторі, а в тому суть, що мріє людина про те, чого нема поруч, а опинившись там, де є – починає мріяти про те, що вже втратив.

На зворотному шляху в Київ посварилась зі мною дівчина, і я так і не зрозумів, за що саме.

Тільки й лишилися спогади про те, як блукали ми засніженим Переяславом, спізнювались в музеї, пили каву й вино в забігалівках, оглядали будинки – міцні старовинні одноповерхівки, похилені та кривенькі гуртожитки п'ятдесятих років, пошарпані пізнорадянські панельки; підбивали один одного он у той провулок звернути, або он у той; а там, подивись, яка мальовнича руїна, пішли заглянемо; а там, поглянь, який сірий величний пагорб, пішли заліземо!..

Ми йшли та йшли, а пагорб не наближався, аж раптом прийшло розуміння, що не пагорб це, а чорна хмара на сірому небі, й дістатись до неї ногами людина не в змозі, а тільки крилами. Одночасно прийшло до нас розуміння, й ми ще довго сміялись, згадуючи, як хотіли залізти на небо, й не просто залізти, а податися небом світ за очі, і щоб ні меж, ні кордонів!..

Так що розумів я Григорія Савича, і розмови про небо розумів, і чому він із колегіуму втік. Я б також утік. Може навіть швидше, ніж Савич.

Я й втік. Користі з мене в цій розмові однаково не було. Ігор при звичаївся говорити майже по-тутешньому, Альберт же все більше й більше нагадував розумного пса, який все розуміє, просто сказати не може.

Впораються. А як не впораються, якщо все-таки знадоблюсь – буду поруч. Гукнути недовго. Не ті тут часи, щоб цінувати секунди, не міряють тут секунд.

Два знайомих мені орієнтири вцілили у Переяславі – власне, колегіум та собор, а все інше змінилося, чого ж йому не змінитись. Тьху, чорт, причепилося. Причепив старий попик-викладач і оце «чого ж не», і ще кілька не дуже хороших думок. Здається мені, трохи не таким був Григорій Сковорода, ніж уявлялося нам з далечини, і хтозна, чи на користь те «не таке» Альбертовим планам, а чи на шкоду.

Між тим, двісті років подорожі в минуле на користь Переяславу не пішли. За моїх часів тут був такий-сякий, а все ж асфальт та бруківка, будинки вищі та дерев більше.

Хіба що Вознесенський собор височів, як і раніше, солідно, а може навіть й солідніше – бо стояв самотньо, наче острів посеред озера. І ще перед ним була якась капличка, а в мої часи її не було. Натомість був асфальт, а зараз просто від собору починались болото і грязиво, й рівно посередині майдану лежала здоровенна руда свиня.

Здається, на тому самому місці, де через дві сотні років валятимусь та реготатиму я. Всієї різниці – що льоха в баюрі, а я в снігу. Хоча ні, різниця все-таки трохи більша – я встав і пішов, а льоху зарізали й з'їли.

Хрін ви мене з'їсте. Я сам кого хочеш з'їм.

На призначення майдану прозоро натякали ятки та будки. З огляду на небазарний день і пізній час ятки були порожні, а будки зачинені, та призначення їх легко вгадувалось. Ось тут, наприклад, продавали ковбаси.

Я озирнувся на льоху. Та підвела голову й подивилась на мене поглядом, сповненим філософського ставлення до життя й глибокого фаталізму. Мовляв, ну так, заріжуть. Ну так, нароблять ковбас. Таке життя.

Таке життя мене не задовольняло, і я ковзнув поглядом далі. Тут продавали бублики. Мабуть, не лише бублики, але й калачі, булочки та інші вироби, некорисні для жіночих фігур, але над будкою висів лише бублик. Колись, мабуть, жовтогарячий, а зараз вицвілий і не сказати щоб апетитний.

У будь-якому випадку тут мені бублик не продадуть, бо зачинено.

Поруч з бубликовою будкою височіла ще одна, з самоваром. Бач, спеціалізовані. Бублики окремо, чай окремо, а у наші часи кава, печиво та цигарки поміщаються в одному кіоску. У дев'яностих кіоскерши ще й горілку наливали в пластикові келишки, але потім цей бізнес прикрили. Ох, і гамору було з цього приводу!.. В основному з боку власників тих кіосків.

Сказати, може, й цим, що скоро їхні будки знесуть?

Я посміхнувся й прогавив момент, коли на протилежний бік вулиці вийшов Іван і помахав мені шапкою.

Розслабився. Так не можна. Озирнувшись ліворуч-праворуч, щоб, бува, не потрапити під колеса дуже здивованого візника. З транспортних засобів на вулиці був хіба що селянський віз з якимись мішками, але, по-перше, далеко, по-друге, запряжений волами. Не такими здоровенними, як вранішній, але, мабуть, так само повільними.

Але все одно дорогу я перебіг, а не перейшов.

Через дорогу і ще трохи пройти розташувався шинок, й Іван з Галею поїли в ньому дячка, який також пам'ятав Григорія Савича.

«Наливайки» за двісті років мало змінилися. Стійка-шинквас відгороджувала закуток з полицками. На полицках розташувалися, звісно, пляшки; й за різноманіттям ті полицки не дуже поступалися полицкам у будь-якому барі кінця двадцятого – початку двадцять першого століття. Хіба, може, етикетки були тьмяніші, а багато пляшок взагалі не мали ніяких ідентифікаційних знаків. Біс його зна, як бармен розрізняв, де самогон, де вишнівка, а де горобинівка.

Та якось же порався.

Барменом працював солідний дядько в зеленому каптані. Чорнявий, трохи смаглявий, голений, але з вусами. Щось я читав, що на ці часи алкогольний бізнес повністю віддали євреям, але може й ні. Якщо так, то з боку царського уряду це був мудрий крок.

Що я там раніше казав про те, що чоловіки ніколи себе в поразці не звинуватять, а знайдуть винуватого деінде?

Хто винуватий у тому, що в хаті порожньо і нема чим дітей годувати? Правильно, горілка. Хто винуватий в том, що чоловік навіть сорочку пропив? Правильно, шинкар. Хто у нас шинкарі? Правильно, євреї. А Христа розіп'яв хто? Теж вони!

Звідси й вирости ноги і в уманській різанини, і київського погрому, і у справі Бейліса.

А коли всіх погромлено, побито, убито, спалено і згвалтовано – тоді, ясна річ, приходить російський солдат-миротворець і все залагоджує.

Коли я зайшов у «наливайку», добряче піддатий дячок вже тягнувся рукою до Галиного коліна, а Галя терпляче перехоплювала його долоню й повертала на стіл.

– А ось і мій чоловік, – зраділа вона так підкреслено, що скривився б навіть режисер театрального гуртка. Але на дячка тої акторської майстерності вистачило. Він кахикнув і руку прибрав. Потім зрозумів, що отримав нового слухача й радісно почав переповідати усе, що розповів Галі й Івану раніше.

– Звісно, пам'ятаю Грицька, – розпатякував він, час від часу підносячи до носа чарку. Саме до носа, й не пив, а лише нюхав. Мабуть, розтягував задоволення. А може, був такий миршавий, що вистачало і запаху. Здається, пияк був досвідчений, і вловив той момент, коли випито стільки, скільки треба, ні краплею менше, а більше не треба, бо буде зле. От і підтримував баланс спирту в системі нюхаючи.

– Невисокий такий хлопчина, з виду миршавий, та жилавий, як поруч з кимось іде, то всі уже хекають, а він собі крокує і теревенить. Страх любив теревенити. Про все на світі розповідав, про порядок всесвіту й непорядок у справах, про любов міцну, вірну та щиру, про спокій душевний і про загибель Трої, пригадую... Ще про самотність казав. Наче самотні люди або зовсім дурні, або видатні мудреці. Брехав, звісно, але так складно, чому ж не послухати... Ну, може, ще по одній?

Мабуть, довга розповідь пришвидшила виведення спирту з чутливого організму й самого лише нюхання стало невиваждати.

Хильнули, чого ж не хильнути. Іван звично втерся, Галя заїла шматочком шинки, а я, в колегіумі лише розмовами і годований, добряче взявся за таріль й за хвилину закусі сильно поменшало. Вийшло на користь. І дячок глянув на мене з повагою, і спогади його звернули на нові рейки.

– А істи Грицько не любив. Рубав що дають, ласі шматки проминав, чарчину, як бува й перехилить за компанію, так і кривиться. Наче й не оковиту йому піднесли, а оцту лийнули. А ходити любив. Як доводилось кудись разом іти, то всі люди як люди, сіли, перепочили, хліба куснули, чарку хильнули – а він собі ходить навколо, ніби під хвостом скипидаром намазали!..

Інформація на перший погляд здавалася дурною та пустопорожньою, але то лиш на перший погляд. Якщо Альберт справді готувався вербонуту Сковороду, то ціни їй не було, такій інформації. І тій, що Ігор зараз видобуває з попа, і тій, що радісно виваждє підпилий дячок. Хтозна, як піде розмова, хтозна, де й зустрїтися доведеться. Може, в кабінеті з книжками, може, в полі, а може й в шинку. Бажано знати, що п'є фігурант, що полюбляє, чим годувати, аби став поступливішим, а про що краще офіціанта попередити, щоб і близько не підносив.

Один мій знайомий зірвав вербування, запропонувавши дамі червоне вино замість улюбленого нею мартіні. Не відповідало каберне її уявленням про сучасного Джеймса Бонда, а будь-кому вона здавати секрет не схотїла.

Хоча, між нами кажучи, секрети в неї були так собі; можна навіть сказати, що не секрети, а тьху!

Дячок теревенив, Галя з Іваном по черзі піддакували, а я занудьгував і почав роззиратися. Судячи з кількості відвідувачів, ділова активність в Переяславї була така сама, як і в двадцять першому столїтті, цебто ніяка. Крім нас, в зальчику тихо пиячили двое дядьків у свитах і чоботах – чи то селяни, чи то міщани; вели про щось мирну неквапну розмову. Ще один чоловік причаївся у кутку й вїв розмову з тоненьким високим глечиком. Мабуть, у ньому жило вино, і дядько умовляв його вийти. Але також тихесенько, без скандалу.

Скандал міг початися з ще одного відвідувача. Одягнений у довгий синій піджак з розшитими галуном бортами, він стояв біля шинкваса і раз по раз кивав налити. Мабуть, взяти одразу пляшку обійшлося б дешевше, але чи то гонор чи то бажання подіставати бармена взяли гору, й пияк тицяв пальцем у різні пляшки й кивав.

Страшенно захотілося підійти і розповісти йому анекдот. Забігає чоловік у бар і з ходу:

– Бармен! Горілки!

Бармен наливає, відвідувач одним махом ковтає, крутить головою й кричить:

– Бармен! Віскі!

Ковтає віскі, знову крутить носом, вимагає текіли. Потім абсенту. Потім кальвадосу. Потім ще і ще.

Нарешті бармен не витримує.

– У нас, каже, ще багато напоїв, ви шукаєте щось конкретне?

– Та ні, – каже чоловік. – Просто я сьогодні вперше в житті спробував мінет.

– О! – каже бармен. – Справді, це історична подія, її варто відзначити. Чи не хочете продовжити граппою чи зіванією?

– Та ні, – безнадійно махає рукою клієнт. – Здається, цей смак вже нічим не перебити...

Цікаво, чи знають тут, що таке граппа, зіванія та мінет?.. Дячок розповідав і розповідав. В основному йшлося, звісно, про нього самого, з акцентом на те, що ів і чим запивав; або навпаки, що пив і чим заїдав, та раз по раз вискакували цікаві подробиці й про Сковороду.

Виявляється, друзів Григорій Савич не мав. Звісно, це могло означати що завгодно – й що справді не мав, і що дячок бреше, і що мав, але дячок про них

був не в курсі, бо вони були, наприклад, птахами іншого польоту, цікавились не випити-закусити, а трохи іншими матеріями.

Що завгодно могла означати кожна фраза дячка про нашого фігуранта, але всі, абсолютно всі слова варто було намотати на вус, ретельно проаналізувати, співставити з іншими джерелами та порівняти.

У мої часи це була задача непроста, але так-сяк вирішувалась, бо не можна прожити у вакуумі, хоч якісь контакти людину знайдуть, світ спіймає її. А що робити, коли фігурант помер двісті років тому, й всі його контакти померли, й документів катма?

Я раптом зрозумів, що дрібочки, крихти зібраної інформації про Григорія Савича вже являють чималу цінність, й багато істориків віддали б праву руку за те, щоб почитати стенограму опитування викладачів та дячка. Ну, може, не праву і не назавжди, а так, потримати. Але віддали б.

А от ми свою інформацію не віддамо. Бо нема кому, нема як, і небезпечно зайвий раз смикати струни нашого Всесвіту. Хтозна, що буде, якщо обірвуться. Хтозна, куди цвѣохнуть обривки-хвости, кому око виб'ють. Добре, ворогам, а якщо комусь з нас дістанеться? Або навіть усім одразу.

Дячок хильнув, і я хильнув, а хильнувши, раптом відчув нестримну потребу вийти. Здивувався навіть – тільки-но не хотілося, а тут – як наче хтось клапан відкрив.

Було вже у мене таке, було.

Загнала мене якось лиха доля в госпіталь, та не з пораненням того разу, а – сміх і сказати! – з апендицитом. Везли – сміялись, приймали – сміялись, а я сидів то синій від болю, то червоний від сорому й також робив вигляд, що посміхаюсь.

І під ножем сміявся, а що ж мені, плакати. Плакати болючіше.

І коли за кишки смикали, також намагався жартувати. Не скажу, що вдало, але медички підсміювались. Дожартувався – коли потягнули кишку, і здуру спитав про те, чи правильний орган тягнуть, чи не переплутали? – одна з медсестричок

гигикнула й упустила затискувач.

Якраз проміж кишки.

Обклав її хірург, а як не обкласти; й мене обклав – мабуть, чисто про всяк випадок.

А сам щось там, серед кишок зробив, і відчув я, що зараз, от просто зараз, негайно, станеться велика ганьба, утвориться на моїй репутації пляма, а на столі калюжа.

Перестав усміхатися й попросив терміново підставити сечоприймач. Або качку. Або тазик. Або жменю, кінець кінцем, бо зараз станеться катастрофа!

Тут уже засміявся лікар.

– Не треба сечоприймача, – пояснив, не припиняючи копирсатись. – Це я тобі на сечовий міхур натиснув, а він дурний, думає, що вже повний і тобі рефлексом сигналізує. Знаєш, що таке рефлекс?

Я знав. У відповідь хотів спитати хірурга, чи знає він, яку поправку на швидкість треба вводити, коли стріляєш з вертольота на висоті двісті метрів по цілі на дистанції триста метрів, але не спитав. Ну його. Раптом ще на якийсь міхур натисне й утвориться на операційному столі не калюжа, а купа.

От і зараз відчуття було таким самим, але цього разу ніхто, точно кажу – ніхто! – у кишках не колупався. Я кивнув Івану з Галиною й вийшов шукати сортир.

Кроку не пройшов, як позаду гримнуло.

Розділ 4

Ми від долі, вона за нами

Людина – істота денна, а ніч темна й сповнена жахить. Людина з ніччю бореться з давніх-давен, а ніч мститься хижакми, бандитами та ямами на дорозі.

Людина наче й перемагає, але ніч підступно переходить до партизанської тактики й лупить по голові необережних, підпилих, надто легковажних і тих, хто опинився в темряві проти свого бажання – наприклад, дорогу не розрахував.

От тоді ніч бере своє.

Наступає вона поступово, оточує, перерізає шляхи постачання й дороги для відступу. Рубає зв'язок. Запинає очі все густішою та густішою пеленою. Інколи бере в союзники дощ і туман. Інколи навіть сніг та холод, і тоді, тоді так – у людини значно меншає шансів на перемогу.

Та люди не вівці. Вони борються. Опинаються. Палять вогнища, смолоскипи, лампи розжарювання, світлодіодні ліхтарі, дугові прожектори. Було кілька проектів щодо запуску штучного Місяця – космічного дзеркала з великим альбедо, щоб літало воно у небі й світило грішну землю.

Цікаво, чи запустили?

Треба буде спитати у Ігоря чи Альберта. Мабуть, запустили, чого ж не запустити. У мої часи росіяни запускали ікони, пластмасові смолоскипи для останньої передвоенної олімпіади й антинаукову іграшку інерціоїд. Не допомогло.

Інерціоїд працювати не став – і тисячі вчених по всій Землі лише плечима знизали, бо й не міг; смолоскип на МКС запалювати остереглись, а ікони російську космонавтику не врятували. Мабуть, не тих святих вибрала кваліфікаційна комісія.

Але до космічних станцій ще двісті років, до світлодіодів теж півтора століття. Лампочки розжарювання трохи ближче, але ненабагато. Років півсотні до першої електричної дуги.

А поки що люди борються з питьмою старим добрим, тисячоліттями перевіреним способом.

Свічками.

Встромляють їх у пісок, у глиняні, скляні, металеві та навіть дерев'яні підставки. Розташовують ті підставки на столах, стінах, підлозі. Вставляють у ліхтарі й носять з собою. Вішають під стелю чи дах на химерних конструкціях типу люстр. Уявляете, як щовечора запалювати півсотні свічок, що висять під самою стелею?

Жах, як незручно.

Тому й винайшли хитрий механізм, за допомогою якого можна люстру піднімати та опускати.

А будь-який механізм рано чи пізно ламається.

У даному випадку зламався винятково вдало. Секундою раніше – і масивне дерев'яне колесо з металевими свічниками брязнуло б якраз декому на голову. Боляче б не було. Навряд чи було хоч крапельку боляче. Нерви – погані провідники, імпульси по ним бігають повільніше, ніж стаються швидкі зовнішні події. Коли поруч стається вибух, людина не встигає його помітити. Якщо опритомнює, то згадує, як ішов-ішов, а потім чомусь стало темно, і госпіталь, і голова болить, і ноги нема.

Якщо прилітає по голові, то, скоріш за все, людина також не встигає нічого відчути, але розповісти про враження вже не може.

Що могло б бути...

Я кинув погляд на стілець, що його спинка опинилася під ударом колеса. Міцна була спинка, й стілець масивний, дубовий. Навряд чи в цьому закладі бились стільцями, але якщо бились, то міг би стати смертоносною зброєю.

Не став. Після такого удару навіть в табуретки його не переведуть, а лише на дрова, у піч.

От приблизно таке було б і з моєю бідолашною головою.

Після гуркоту люстри в зальчику, досить гамірному, запала тиша. Усі завмерли, як наче могутній чаклун вигукнув закляття тотальної заморозки. Бармен завмер з піднесеною до чарки пляшкою. Пияк біля шинкваса зупинився якраз на кивальному русі – й тепер дивився на мене спідлоба. Чоловік з глечиком став ще непомітнішим. І ті двоє, що тихо розмовляли біля вікна, також зупинилися на півслові.

– Ой! – сказав бармен не менше, аніж через півхвилини. Ще півхвилини подумав і додав: – Вей!

Потім прочумався й вже майже нормальним тоном поцікавився, чи нікого не зачепило.

– Та наче ні... – я про всяк випадок помацав себе за плечі та, наскільки дотягнувся, за спину. Бо раптом осколок прилетів, або щось таке. В стресовому стані, бува, людина й кульове поранення не помічає. Біжить-біжить, кров навколо розбризкує, стріляє, горлає... аж потім раптом падає на одне коліно, на два... й дуже здивовано помирає від втрати крові.

Але ні. Не прилетів.

І в сортир також перехотілося. Мабуть, взагалі, то не в туалет хотілося, а спрацювала чуйка на небезпеку, просто таким дивним чином.

– Ні, – сказав я бармену, що завмер у передчутті скандалу чи вимагання компенсації. – Все гаразд. Але знаєте, мабуть, ми звідси таки підемо...

На морді дячка було написано щирий жаль. Здається, він розраховував стирчати в шинку до пізньої ночі, або й до ранку. Чому ж не посидіти – тепло, працювати не треба, вдячні слухачі дивляться в рота, ще й наливають...

Він по-хазяйськи згріб недопиту сулію, сховав кудись під рясу – мабуть, десь там мав потайну кишеню, й вже наостанок резюмував:

– Отакий він був, Гришка, татарський син!

– Га? – я нашорошив вуха. – Татарський? Чому татарський?

Дячок задоволено гмукнув і неспішно всівся за інший столик. Я уважно оглянув стелю на предмет ще однієї люстри-колеса (не було), обійшов рештки розбитого світильника (про всяк випадок) й всівся поруч. Іван з Галею презирнулися, зітхнули і також зайняли місце.

Наш інформатор діставати пляшку з кишені не став, а запитально подивився на мене. Я кивнув бармену. Той миттю опинився поруч – мабуть, відчував якусь провину за люстру, й на столі так само миттєво утворилася заткнута качаном пляшка.

О, здається, я знаю, чому село називається Качанівка!..

Надворі стемніло, а дячок все вивалював і вивалював корисні, умовно-корисні, сумнівні і геть безглузді факти й таке чортзна-що, яке й на голову не натягнеш. Половину, мабуть, вигадував на ходу. Добре було б зіпхнути роботу по фільтруванню цього потоку на аналітичний відділ, але де його в біса візьмеш, той відділ?

Ще навіть і спеціалізованої контори нема, під дахом якої живуть такі відділи.

Хоча ні, мабуть, є. Яка-небудь Таємна канцелярія, або щось таке. Бо не може держава жити без контори. Спроби були, але завжди погано кінчалися – або чужа контора в державі заводилася, або держава кінчалася.

Цікаво було б поспілкуватися з представниками Контори нинішніх часів. Хоча ні, краще триматись від них подалі.

Власне, як і в будь-які інші часи.

Послужливий шинкар, мабуть, відчуваючи провину за падіння люстри, запропонував адресу «постоялого двора» – мабуть, якогось аналогу готелю. Вже виходячи з шинку, я несподівано для самого себе спитав, кому він належить, той двір.

І геть не здивувався, коли виявилось, що двоюрідній сестрі шинкаря.

Отакі живучі традиції. Значно живучіші за будинки.

Здається, на місці цього шинку стояла якась безлика одноповерхова будка, викладена тьмяними радянськими кахлями. Але може, звісно, я й помиляюсь.

Переночували ми без пригод, хіба кімнатки були крихітні, душні, схожі більше на комірчини. Я зайшов у Галину кімнатку й про всяк випадок зняв завіски з вікна. Шнурок там був іграшковий, не те що Галю – собаку не втримав би, але обом від того стало спокійніше.

Але Галя, заходячи, демонстративно зачинилася на засув. Цілком виразний натяк, я б сказав.

Ну та нехай.

Розділ 5

Дорожні зустрічі

Майже у всіх країнах столиця – одне, а решта країни – щось зовсім інше. Концентрація хмарочосів, дорогих машин і повій в столицях явно перевищує середньо по лікарні, чи то пак, по країні. Кажуть, лише у нещодавніх, спеціально винесених столицях типу Вашингтона чи Бразилія, явище не так сильно помітне, але то тимчасово. Прийдуть ще на їхні вулиці чиновники, що вирішують делікатні питання; шахраї, що обіцяють їх вирішити; бандюки з повіями й жебраки з фальшивими бородами та айфонами у кишені. Не може обійтись держава без таких атрибутів, а без держави не можуть обійтись люди.

Також пробували. Також завжди погано скінчалось.

Мало-помалу, спальними районами, окружними дорогами, котеджними містечками перетікає столиця в провінцію. Кінчається вона не помпезним монументом «Київ – місто-герой», не замиськими ресторанами й мотелями для парочок, яким з певних причин краще не потрапляти папараці на око. Не триметровими парканами понад лісом. Паркани – то таке, раз по раз вони виростають і навколо маєтків провінційних князьків.

Кінець ознакомительного фрагмента.

Купити: https://tellnovel.com/radutniy_rad-y/temna-sinya-voda-pot-k

надано

Прочитайте цю книгу цілком, купивши повну легальну версію: [Купити](#)